

Omzien naar elkaar, vooruitkijken naar de toekomst

Coalitieakkoord 2021 – 2025

VVD, D66, CDA en ChristenUnie

15 december 2021

Wij presenteren onze ambitieuze toekomstplannen terwijl Nederland opnieuw in een zware fase van de coronacrisis zit. De afgelopen periode is voor heel veel Nederlanders moeilijk geweest en het einde van corona lijkt helaas nog niet in zicht. Het vergrootglas dat corona vormt, maakt ons nog bewuster van onze gedeelde verantwoordelijkheden en ambities.

In dit Coalitieakkoord vindt u onze plannen voor de komende kabinetsperiode. Daarbij gaat het onder meer om het tegengaan van klimaatverandering, de aanpak van de stikstofcrisis, het bouwen van nieuwe betaalbare woningen, de verbeteringen in de gezondheidszorg, forse investeringen in onze veiligheid en het tegengaan van ondermijning, het vergroten van de kanselijkheid en het tegengaan van discriminatie, het verbeteren van de bestaanszekerheid via het aanpakken van onevenwichtigheden op de arbeidsmarkt en het tegengaan van armoede en schulden, het gericht verlagen van belastingen en het investeren in onze toekomstige welvaart via onderwijs en innovatie en een goed vestigingsklimaat voor ondernemers en bedrijven.

Bij onze ambities hoort ook dat we de overheid zelf verbeteren. Te beginnen bij de verbetering en versnelling van afhandeling van de schade van de gedupeerden van de toeslagenaffaire en de aardbevingsschade in Groningen. De sterke overheid die wij voor ons zien heeft oog voor de menselijke maat, is begrijpelijk, bereikbaar en aanspreekbaar door inwoners, en herstelt op die manier het vertrouwen. Daarom versterken wij de uitvoeringsorganisaties van de overheid.

De plannen die wij als coalitiepartijen hebben, zijn niet gerealiseerd in één kabinetsperiode en vragen breed maatschappelijk draagvlak. Daarom willen wij samenwerken met lokale overheden, sociale partners en de uitvoeringsorganisaties. Ook vragen de opgaven die er liggen dikwijls een Europese of zelfs mondiale aanpak. Daarom gaat Nederland een voortrekkersrol spelen voor en binnen een sterke en slagvaardige Europese Unie.

Als wij als politici over de samenleving praten, moeten we ook kritisch naar onszelf kijken. Onderdeel van een nieuwe bestuurscultuur is ook een andere politieke cultuur. Een politiek waarin verschillen worden overbrugd in plaats van worden uitvergroet. We zullen daarom zoeken naar samenwerking met constructieve partijen in de Tweede Kamer. Natuurlijk horen daar stevige inhoudelijke debatten bij. Dat is goed, zolang het met respect gebeurt. Wij keren ons af van retoriek die is gericht op het beschadigen van personen en zullen ons uitspreken tegen kwetsend en dreigend taalgebruik.

Daarnaast is het cruciaal dat de controlerende en wetgevende taak van volksvertegenwoordigers, zowel van oppositie- als coalitiepartijen, goed tot zijn recht komt. Versterking van de democratische rechtsorde, het fundament van onze samenleving, verdient focus en gezamenlijke inzet van het kabinet en de Tweede Kamer.

We willen ons richten op concrete verbeteringen in het leven van mensen. Nederlanders willen dat de overheid betrouwbaar is en levert. Dan hebben burgers de ruimte om samen met familie, vrienden, collega's en vrijwilligers bij een vereniging in de buurt betekenis aan hun leven te geven. Dat is een samenleving waarin de overheid mensen in staat stelt samen de schouders eronder te zetten.

Kortom, een duurzaam welvarend land voor de huidige en toekomstige generaties, waarin alle inwoners naar vermogen mee kunnen doen. Met het fundament van bestaanszekerheid voor iedereen en het perspectief van vooruitgang in het (samen)leven.

Inhoudsopgave

1. Democratische rechtsorde	1
<i>Versterking van de democratische rechtsorde</i>	1
<i>Media</i>	3
<i>Een betere toekomst voor het hele Koninkrijk</i>	4
2. Duurzaam land	6
<i>Klimaat en energie</i>	6
<i>Landbouw, Natuur en stikstof</i>	10
<i>Volkshuisvesting en Ruimtelijk ordening</i>	12
<i>Infrastructuur</i>	14
3. Veiligheid en sterke samenleving	16
4. Bestaanszekerheid en kansgelijkheid	19
<i>Onderwijs en ontwikkeling</i>	19
<i>Arbeidsmarkt en inkomen</i>	23
<i>Naar een samenleving waar iedereen zichtbaar zichzelf kan zijn</i>	25
<i>Integratie en Inburgering</i>	26
5. Welvarend land	28
<i>Ondernemende, innovatieve en eerlijke economie</i>	28
<i>Cultuur en creatieve industrie</i>	29
<i>Digitalisering</i>	30
6. Gezondheid	32
<i>Gezondheidszorg</i>	32
<i>Medisch-ethische vraagstukken</i>	35
7. Internationaal	37
<i>Buitenlands beleid</i>	37
<i>Migratie</i>	40
Bijlage: financiën	43

1. Democratische rechtsorde

Versterking van de democratische rechtsorde

De democratische rechtsorde is het fundament van onze samenleving. Dit fundament heeft barsten opgelopen. Wij willen het vertrouwen tussen burgers en overheid herstellen. Dat zal alleen gaan als de overheid betrouwbaar is, vertrouwen heeft in burgers en oog heeft voor de menselijke maat. Wij willen werken aan een overheid die transparant, toegankelijk en begrijpelijk is. Ook willen wij, zowel in cultuur als structuur, werken aan een versterking van onze democratische instituties. Zo willen we het onafhankelijk toezicht en de democratische controle op de uitvoerende macht versterken, de toegang tot het recht verbeteren en de invloed van burgers op het beleid vergroten.

Relatie burger-overheid

- We werken aan een **overheid die betrouwbaar, dienstbaar, dichtbij en rechtvaardig** is. We willen dat mensen altijd persoonlijk in contact kunnen komen met de overheid, bijvoorbeeld via een loket waar mensen terecht kunnen met vragen, en essentiële voorzieningen zo veel mogelijk behouden blijven. Het kabinet zet het **programma Werken aan Uitvoering** voort. Hierbij trekt het kabinet nadrukkelijk samen op met gemeenten, die als eerste overheid optreden.
- We beoordelen **wetten op eenvoud, menselijke maat en uitvoering** en verbeteren waar nodig. Het mag niet zo zijn dat mensen die onbedoeld een fout maken, direct als fraudeur worden bestempeld. In de uitvoering moet ruimte zijn om af te wijken als de gevolgen voor mensen onevenredig groot zijn. Waar mogelijk krijgen professionals in de uitvoering meer beslisruimte. We nemen daarvoor **hardheidsclausules** op in de wet.
- Er komt in lijn met het rapport van de Tijdelijke Commissie Uitvoeringsorganisaties (TCU) (Kamerstuk 35387, nr. 3) **meer aandacht voor de uitvoeringstoets door instanties zelf**, beter inzicht in mogelijkheden van systemen en ICT, het toetsen van voorstellen uit de Kamer op uitvoerbaarheid, een 'doenvermogenstoets', en mogelijk een 'generatietoets'. Grote wetsvoorstellen worden voorafgegaan door een **hoofdlijnenbrief**. De effecten van wetgeving op de uitvoering worden na één jaar geëvalueerd (invoeringstoets).
- We vergroten de toegang tot het recht voor burgers en mkb door **griffierechten** te verlagen. En we versterken de sociale advocatuur.
- Er komt een laagdrempelige, onafhankelijke **fiscale rechtshulp** naar voorbeeld van de Amerikaanse 'Taxpayers Advocate Service'.
- We stimuleren op lokaal niveau mogelijkheden voor **burgerparticipatie en burgerinitiatieven**, zoals een uitdaagrecht waarbij mensen de mogelijkheid hebben om publieke taken over te nemen van de gemeenten, met de publieke middelen die hiervoor nodig zijn.

Versterken van democratische instituties

- We willen een **duidelijker scheiding tussen Kamer en kabinet**. We willen de controlerende en wetgevende rol van de Kamer versterken. Wij willen constructief samenwerken met partijen die verantwoordelijkheid willen nemen en zullen deze samenwerking actief opzoeken. Daarbij voeren we op een open en respectvolle manier het debat.
- We **versterken de positie van de Tweede Kamer** door aanvullend op de Jetten-gelden (Kamerstuk 35300, nr. 19) de structurele financiering van onder meer de Griffie, dienst Analyse en Onderzoek en bureau Wetgeving te versterken.

- We vragen het kabinet voorstellen te doen om de **informatievoorziening aan de Kamer** te verbeteren en, indien nodig, de openbaarheid van stukken te verruimen. Er komt meer ruimte voor feitelijke informatie-uitwisseling tussen ambtenaren en Kamerleden. De Archiefwet wordt herzien en consistent geïmplementeerd bij alle departementen en uitvoeringsorganisaties.
- We zorgen dat **toezichthouders** als de Autoriteit Persoonsgegevens, de Nationale Ombudsman, de Algemene Rekenkamer en het Adviescollege Toetsing Regeldruk en de inspecties extra middelen krijgen om hun taken goed te kunnen uitvoeren.
- Bij benoemingen van topambtenaren via de **Algemene Bestuursdienst** wordt domeinspecifieke expertise nadrukkelijker van belang, waarbij ook de roulatiesnelheid wordt verlaagd.
- We zorgen voor een betere borging van de **onafhankelijkheid van inspecties**. Het kabinet zal daartoe een voorstel uitwerken voor een Wet op de rijksinspecties.
- De door het kabinet aan de Raad van State en de Kamers voorgelegde **voorstellen ter uitvoering van de staatscommissie Parlementair stelsel** (commissie-Remkes), worden (verder) in behandeling genomen.
- We nemen **de uitwerking van constitutionele toetsing** ter hand, in lijn met het advies van de staatscommissie Parlementair stelsel, waarbij we kijken welke vormgeving het best aansluit bij het Nederlandse rechtssysteem.
- We bezinnen ons op de **positie van het lokale bestuur** en de positie van de burgemeester daarbinnen om het toekomstbestendig te maken.
- Wanneer het algemeen belang dit noodzakelijk maakt, zal het kabinet, met inachtneming van de lokale autonomie en passende waarborgen, **gebruik maken van de mogelijkheid een aanwijzing te geven aan de medeoverheden**.
- Om een **stabielere financiering voor de medeoverheden** te realiseren en hun autonomie te vergroten, wordt in de komende jaren een nieuwe financieringssysteem voor de periode na 2025 uitgewerkt, waarbij de mogelijkheid voor een groter eigen belastinggebied wordt betrokken. Daarbij worden ook alternatieven voor de OZB en MRB in de beschouwing betrokken. In de huidige kabinetsperiode zal de financiering van de medeoverheden grotendeels worden vormgegeven via de accres systematiek.
- Daarnaast wordt de oloop van de **opschalingskorting** deze kabinetsperiode geschrapt, krijgen de medeoverheden via een specifieke uitkering middelen voor de uitvoering van het klimaatbeleid, en wordt in lijn met de uitspraak van de commissie van wijzen additionele financiering voor jeugdzorg beschikbaar gesteld. Vanaf 2024 worden in aanvulling op de huidige hervormingsagenda extra beleidsmaatregelen in de jeugdzorg genomen. Daarbij kan gedacht worden aan (een combinatie van) normeren van de behandelduur of het introduceren van een eigen bijdrage.

Kinderopvangtoeslagaffaire

- De kinderopvangtoeslagaffaire heeft gedupeerde ouders en hun kinderen groot onrecht aangedaan met ernstige gevolgen voor alle facetten van hun leven. Om hen recht te doen, is **ruimhartige compensatie en emotionele heling** cruciaal.
- In de recente **herijking van de hersteloperatie** is samen met ouders, gemeenten en andere betrokken partijen gezocht naar opties voor versnelling en verbetering. Het succes van deze herijking is cruciaal om beter in de behoeften van ouders en kinderen te voorzien, onder andere door eerder persoonlijk contact, een grotere rol voor gemeenten om ouders een vast

aanspreekpunt en gerichtere ondersteuning te bieden, en meer aandacht voor emotioneel herstel in het hele proces.

- Daarbij geven ouders duidelijk aan behoefte te hebben aan **rust en duidelijkheid**. Zorgvuldigheid, recht doen aan verschillen en echte hulp bieden zijn daarom de uitgangspunten. Dat kost tijd en de hersteloperatie zal dan ook zeker tot 2023 lopen, en mogelijk langer.
- Voor herstel van vertrouwen en verbetering voor de toekomst is meer nodig dan financieel herstel en emotionele heling van de getroffen ouders en kinderen. We hebben de ambitie om de **toeslagen af te schaffen**, zodat mensen niet meer verdwalen in de ingewikkelde regelingen of te maken krijgen met hoge terugvorderingen. Daarom voeren we de komende jaren een fundamentele herziening van de kinderopvang toeslag door. In stappen verhogen we de vergoeding van de kinderopvang tot 95% voor werkende ouders. De toeslag wordt daarnaast direct uitgekeerd aan kinderopvanginstellingen zodat ouders niet meer worden geconfronteerd met hoge terugvorderingen. Ouders betalen alleen nog een kleine eigen bijdrage. Ook hervormen en vereenvoudigen we de huurtoeslag. In de tussentijd gaan we door met verbeteringen in het huidige toeslagenstelsel (Kamerstuk 31066, nr. 898).
- Ook zetten we de **brede armoede- en schuldenaanpak** met volle kracht door en zorgen voor een betere, verantwoorde overheidsincasso met oog voor de menselijke maat en we nemen bovenstaande maatregelen om de relatie tussen burger en overheid te verbeteren.

Mijnbouwschade Groningen

- De komende jaren is een forse inspanning nodig om het vertrouwen van de Groningers te herstellen. Daartoe wordt de bewoners en ondernemers van het aardbevingsgebied in samenspraak met de regio **spoedig perspectief geboden**, uitgaande van wat uitvoeringstechnisch realistisch is. Indien nodig wordt hiervoor extra geld beschikbaar gesteld.
- De daarbij te hanteren uitgangspunten zijn: een **goed uitlegbare en ruimhartigere afronding** van de versterkings- en hersteloperatie; de bewoners voeren daarbij zoveel mogelijk zelf de regie bij de werkzaamheden aan hun eigen woning, waarbij maatwerk het uitgangspunt is; herstel en versterking worden op verzoek van bewoners gezamenlijk aangepakt; ook duurzaam schadeherstel van de fundamenteen maakt in principe onderdeel uit van de versterkings- en hersteloperatie.
- Daarbij geldt het beginsel van de **“omgekeerde bewijslast”**. Ter bespoediging van de afhandeling van gecompliceerde situaties wordt een mandaatregeling nader uitgewerkt.

Media

Persvrijheid is onmisbaar voor een goed functionerende democratie. Zowel nationaal, regionaal als lokaal. We zien dat journalisten steeds vaker met bedreigingen en agressie te maken krijgen. Dat is onacceptabel. We staan pal voor onze persvrijheid. We werken daarom aan een veilig klimaat waarin journalisten hun belangrijke werk kunnen doen. Daarbij zetten we de strijd tegen desinformatie en nepnieuws voort.

- De publieke omroep is geworteld in de samenleving, representeert verschillende maatschappelijke stromingen en verzorgt een pluriform, onafhankelijk en hoogwaardig media-aanbod. Deze onafhankelijke, pluriforme informatievoorziening staat onder druk. Media en de toegang tot informatie worden meer en meer gedomineerd door grote en veelal buitenlandse

commerciële ondernemingen. Om die dominantie te voorkomen **wordt de Mededingingswet gemoderniseerd**. Het is het extra belangrijk dat er een publiek media domein is: een herkenbare, onafhankelijke en betrouwbare bron van informatie.

- We zetten de maatregelen uit de **visiebrief over de toekomst van het mediabestel** (Kamerstuk 32827, nr. 157) daarom voort, waaronder het stapsgewijs halveren van reclame op de lineaire kanalen van de publieke omroep en het versterken van de samenwerking door publieke en private mediapartijen om Nederlandse content gezamenlijk aan te bieden. Ook voeren we een investeringsplicht in voor grote buitenlandse streamingdiensten.
- We breiden het **budget voor onderzoeksjournalistiek** uit.
- Om de **onafhankelijkheid van de pers op lokaal niveau** beter te waarborgen, hevelen we de financiering hiervan over van het Gemeentefonds naar landelijke financiering en investeren we extra.
- Binnen een jaar worden naast de voorwaarden voor de leden aantallen de **nieuwe toelatings- en verantwoordingscriteria vastgesteld** om de maatschappelijke worteling en kwaliteit van omroepen beter te borgen.
- We spannen ons in om **het “Geheugen van Nederland” te realiseren**, door het archiefmateriaal van Beeld en Geluid af te kopen en zoveel mogelijk rechtenvrij beschikbaar te stellen.
- Programma’s van de Nederlandse Publieke Omroep worden zoveel als mogelijk **toegankelijk voor mensen met een audiovisuele beperking**. Hierbij zal gebruik gemaakt worden van onder andere audiodescriptie, gebarentolken en (gesproken) ondertiteling.
- In totaal investeren we €30 mln structureel in media.

Een betere toekomst voor het hele Koninkrijk

In het Koninkrijk delen we een verleden én een toekomst. Een toekomst die we samen vormgeven. Na tien jaar economische stagnatie en de klappen van een orkaan en een pandemie wil Nederland de drie Caribische landen ondersteunen bij het inslaan van een pad naar duurzame groei. We doen dat zoals bedoeld in het Statuut: op basis van gelijkwaardigheid, wederkerigheid en aan de hand van een eerlijke verkenning over wensen tot eventuele aanpassing van het Statuut. In Caribisch Nederland blijven we ons inspannen om Bonaire, Saba en Sint Eustatius een gelijkwaardig deel van Nederland te laten zijn.

Bonaire, Saba en Sint Eustatius

- We **versterken de arbeidsmarkt van Caribisch Nederland** (Bonaire, Saba en Sint Eustatius), met speciale aandacht voor de positie van jongeren, en pakken de armoede aan. Het Akkoord van Kralendijk is het uitgangspunt voor Bonaire. We stimuleren een sociale dialoog op Saba en Sint Eustatius.
- We maken heldere afspraken met de bijzondere gemeenten om ervoor te zorgen dat de **financiering van basisvoorzieningen** structureel op orde is.
- We investeren in de economie van Caribisch Nederland en nemen maatregelen om **het leven betaalbaarder te maken**. We geven invulling aan de herijking van het sociaal minimum. Dit doen we onder meer door het verhogen van de onderstand, het betaalbaar houden van nutsvoorzieningen en een versnelde overstap op volledig duurzame energie, riolering en een betere drinkwatervoorziening zodat de vaste lasten voor nutsvoorzieningen dalen. We ondersteunen projecten voor meer lokale landbouw zodat er minder voedselimport nodig is en we benutten de enorme kansen voor meer ecotoerisme.

- We gaan de **unieke cultuur en natuur** van Bonaire, Saba en Sint Eustatius, zowel boven als onder water, beter beschermen.
- In totaal investeren we €30 miljoen structureel.

Aruba, Curaçao en Sint Maarten

- Aruba, Curaçao en Sint Maarten, de drie andere landen in het Koninkrijk, zijn staatkundig autonoom en hebben een eigen verantwoordelijkheid voor goed bestuur en deugdelijke overheidsfinanciën. De relaties tussen de drie landen en Nederland zijn mede gebaseerd op wederkerigheid. Er is, onder meer door de coronapandemie en zijn gevolgen, een urgente noodzaak om te komen tot versterking en verbetering van **de deugdelijkheid van bestuur** en de overheidsfinanciën in de drie landen.
- We blijven ons vanuit Nederland inspannen om samen met Aruba, Curaçao en Sint Maarten te werken aan **goed bestuur, de aanpak van corruptie** en het **duurzaam versterken van de economieën en onderwijs** aan de hand van duurzame afspraken.
- We willen het **democratisch tekort** bij de besluitvorming door de Tweede Kamer over voorstellen van rijkswet opheffen door ruimte te geven voor een proportionele stem van de Caribische landen.
- We maken het voor stemgerechtigde inwoners van Aruba, Curaçao en Sint Maarten bij **verkiezingen voor het Europees Parlement** net zo toegankelijk om te stemmen als in Europees Nederland.
- We gaan **rendabel bijdragen aan de economische ontwikkeling van de Caribische landen** door garantieregelingen van de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO), het Nationaal Groeifonds en regelingen voor duurzame energieproductie (SDE++) open te stellen voor aanvragen uit het hele Koninkrijk.

2. Duurzaam land

Klimaat en energie

Klimaatverandering is dé uitdaging voor onze generatie. Goed klimaatbeleid biedt kansen om een duurzame en sterke economie op te bouwen en nieuwe banen te creëren. We maken Nederland klaar voor de toekomst – klimaatneutraal, fossielvrij en circulair – met een schone energievoorziening en groene industriepolitiek. Nederland is een welvarend land dat in de transitie naar een groene economie tot de kopgroep in Europa wil behoren. Zoals onze voorouders gezamenlijk binnenwateren inpolderden en Deltawerken bouwden, zo slaan wij nu de handen ineen om te bouwen aan een groene toekomst. Wij willen ons maximaal inspinnen om ons land en onze planeet leefbaar en bewoonbaar te houden. Daarom ook streven we de klimaatdoelstelling van maximaal 1,5 graad van het Klimaatakkoord van Parijs na en willen we biodiversiteit versterken. Dit kabinet wil huishoudens en gemeenschappen, bedrijven en coöperaties en dorpen en steden in staat stellen deze duurzame omslag te maken. We zorgen ervoor dat iedereen mee kan doen, de vervuiler betaalt en dat niemand achterblijft. Zo doen we recht aan de aarde, aan volgende generaties en aan elkaar.

- Nederland wil koploper in Europa zijn bij het tegengaan van de opwarming van de aarde. Om uiterlijk in 2050 klimaatneutraal te zijn, **scherpen we het doel voor 2030 in de Klimaatwet aan tot tenminste 55% CO2 reductie**. We committeren ons hard aan dit doel en zullen indien nodig extra stappen zetten om dit te realiseren. Om dit doel ook zeker te halen, spreken we af om ons in het beleid te richten op een hogere opgave, **wat neerkomt op circa 60% in 2030**.
- Ook **na 2030** is het nodig om ambitieus door te gaan met CO2 reductie. We zetten in op een reductie van 70% in 2035 en 80% in 2040. Om dit te kunnen realiseren, treffen we in deze kabinetsperiode voorbereidingen voor het invoeren van een systeem van betalen naar gebruik in de automobilititeit in 2030 en voor de bouw van nieuwe kerncentrales. Ook maken we in deze kabinetsperiode onze energie-netwerken toekomstbestendig.
- In de bijlage is de **verdeling over de sectoren van de extra emissiereductie voor 2030 opgenomen**. Deze verdeling is indicatief, evenals de kosten en opbrengsten. Het is aan het kabinet om te komen tot een integraal pakket dat tot voldoende reductie leidt en oog heeft voor weglekeffecten, uitvoerbaarheid, kosteneffectiviteit en het verdienvermogen van Nederland. Daarvoor zullen ook o.a. de planbureaus worden ingeschakeld, zodat geactualiseerde doorrekeningen kunnen worden gemaakt.
- Er komt een **minister voor Klimaat en Energie** die regie voert over het beleid en het klimaatfonds. We versterken de **uitvoeringskracht** van het Rijk en de medeoverheden om de transitie te kunnen uitvoeren. Een onafhankelijke wetenschappelijke adviesraad (zoals in het Verenigd Koninkrijk) beoordeelt het beleid en adviseert erover. Met een generatietoets borgen we dat het beleid ontwikkeld wordt vanuit een brede-welvaartsbenadering. We betrekken burgers actief bij het klimaatbeleid.
- Een **klimaat- en transitiefonds van €35 mrd** voor de komende 10 jaar, aanvullend op de huidige Subsidieregeling Duurzame Energie SDE++, helpt om de benodigde energie-infrastructuur (elektriciteit, warmte, waterstof en CO₂) aan te leggen, de groene industriepolitiek te verwezenlijken en de mobiliteit en de gebouwde omgeving te verduurzamen.
- De procedures voor de realisatie van nieuwe grootschalige energie-infrastructurele projecten die van nationaal belang zijn, gaan te traag. We brengen daarin versnelling aan door een aanpak zoals in de **Crisis- en Herstelwet (Chw)**.

- Na vaststelling van het “Fit for 55”-pakket door de Europese Unie (EU) wordt het klimaatbeleid **herijkt** aan de hand van de verwachte effecten op CO2-uitstoot en de betaalbaarheid voor huishoudens en het mkb.
- Een randvoorwaarde voor een ambitieus klimaatbeleid is het hebben van **voldoende vakmensen**, nu maar ook op weg naar 2050. We gaan met onderwijsinstellingen, overheden, en sociale partners aan de slag om vakmensen op te leiden en, waar nodig, om of bij te scholen.

Industrie en bedrijfsleven

De industrie van de toekomst draait op schone energie en op biograndstoffen en maakt circulaire producten. Het is onze ambitie in de kopgroep te zitten van deze transitie naar een groene industrie. Daarvoor is een groene industriepolitiek nodig. Dat is een aanpak van wederkerigheid tussen overheden, bedrijfsleven en samenleving. Niet op basis van vrijblijvendheid, maar op basis van stevige, bindende maatwerkafspraken zorgen we ervoor dat de Nederlandse industrie in Europa en wereldwijd de duurzame norm stelt. Daarmee versterken we het vestigingsklimaat en behouden we duurzame werkgelegenheid voor Nederland.

- We gaan in de industrie de **ambitie verhogen**. In principe kijken we bij de hogere nationale ambities eerst naar reductie in de ETS-sectoren, naast onze ‘Fit-for-55’ verplichtingen.
- We maken **bindende maatwerkafspraken met de 10 tot 20 grootste uitstoters** van broeikasgassen. We houden rekening met de samenhang van bedrijven in industrieclusters. Bij maatwerkafspraken is wederkerigheid het uitgangspunt. Dat betekent dat de overheid de nieuwe energie infrastructuur faciliteert en we afspraken maken over ambitieuze verduurzaming. We maken daarnaast ook afspraken over het langjarig blijven investeren in Nederland door deze bedrijven, over mee-investeren in opleidingen, over goed werkgeverschap en over de kwaliteit van de leefomgeving.
- De prikkels voor verduurzaming worden versterkt door het **verhogen van de marginale heffing bovenop de prijs in het Europese emissiehandelssysteem (ETS)**. Om zekerheid te creëren wordt een oplopende bodemprijs voor de ETS-prijs geïntroduceerd, bij voorkeur in samenspraak met de ons omringende landen. Een eventuele financiële meeropbrengst van de marginale heffing en de oplopende bodemprijs vloeit terug in het klimaatfonds voor verduurzaming van bedrijven.
- Er wordt extra geïnvesteerd in onderzoek en innovatie van **klimaat neutrale technologieën**. De nadruk ligt daarbij op grote samenhangende programma’s die ook bijdragen aan het betaalbaar houden van de energietransitie. Er komt een ambitieus klimaatdoel voor de **circulaire economie** en een uitvoeringsprogramma. De overheid neemt hier een voorbeeldrol in. We zorgen voor een betere aansluiting tussen klimaatbeleid en circulariteit.
- **We helpen het mkb met verduurzamen**. We zorgen voor inzicht in en advies over de stappen die het mkb kan zetten. We stimuleren verduurzaming en versimpelen de regelingen voor ondernemers. Toekomstig klimaatbeleid toetsen we op de effecten op het mkb.
- We zorgen voor een schone en gezonde leefomgeving door het steviger aanpakken van **milieucriminaliteit en milieurisico’s**. Het rapport van de Adviescommissie Vergunningverlening, Toezicht en Handhaving (commissie-Van Aartsen) wordt hierbij betrokken.

Energiemix

Energie blijven we gebruiken, maar we maken de overstap naar energiebronnen die geen broeikasgassen uitstoten en we zetten in op energiebesparing. Zo werken we na 2030 snel toe naar een volledig klimaat neutrale energievoorziening. Daarmee dringen we snel fossiele brandstoffen terug en borgen tegelijkertijd de leveringszekerheid en betaalbaarheid.

- We stimuleren het **aanbod van hernieuwbare energiebronnen**, door in te zetten op extra wind op zee, zon-op-dak, aardwarmte, groen gas en aquathermie. Tegelijkertijd schalen we de productie en import van waterstof op.
- We bouwen het gebruik van houtige **biomassa** voor energiedoeleinden zo snel mogelijk af, waarbij we rekening houden met de kosteneffectiviteit. Biomassa wordt zo hoogwaardig mogelijk ingezet aan de hand van de cascaderingsladder. We staan alleen het gebruik van houtige biomassa die geproduceerd is in de EU toe, zodat we de naleving van duurzaamheidscriteria kunnen monitoren. We zorgen ervoor dat duurzame alternatieven voor warmte versneld worden ontwikkeld.
- Kernenergie kan in de energiemix een aanvulling zijn op zon, wind en geothermie en kan worden ingezet voor de productie van waterstof. Ook maakt het ons minder afhankelijk van de import van gas. Daarom blijft de **kerncentrale in Borssele** langer open, met uiteraard oog voor de veiligheid. Daarnaast zet dit kabinet de benodigde stappen voor de bouw van **2 nieuwe kerncentrales**. Dat betekent onder andere dat wij marktpartijen faciliteren bij hun verkenningen, innovaties ondersteunen, tenders uitzetten, de (financiële) bijdrage van de overheid bezien, wet- en regelgeving waar nodig in orde maken. Ook zorgen we voor veilige, permanente opslag van kernafval.
- Er komen heldere **afstandsnormen voor de bouw van windmolens op land** en we stimuleren (financiële) participatie van omwonenden om het draagvlak te versterken. Gezien de schaarse beschikbare ruimte zetten we vooral in op grootschalige installatie van zonnepanelen op daken, inclusief normering. Zonnepanelen op land staan we alleen toe, als multifunctioneel gebruik van dat land mogelijk is, bijvoorbeeld op rijksgronden.
- De **gaswinning in Groningen** wordt, conform plan, zo snel als mogelijk afgebouwd omdat de veiligheid van Groningers voorop staat. Het importeren van buitenlands gas zal de komende jaren nodig blijven voor onze energiebehoefte. We ronden de procedure rond Ternaard af. We geven geen nieuwe vergunningen af voor gaswinning onder de Waddenzee. We steunen de gaswinning in de Noordzee en er komen verplichte vullingspercentages voor de gasvoorraden. Daarmee verkleinen we de afhankelijkheid van andere landen.
- We onderzoeken de mogelijkheden om **financiële prikkels voor fossiele brandstoffen** af te bouwen om vervolgens de financiële stimulering voor deze brandstoffen waar mogelijk te beëindigen. We doen dit zoveel mogelijk met andere landen, met het oog op ons vestigingsklimaat.
- Om de doelstellingen bovenop het klimaatakkoord te realiseren vergroten we de **ruimte voor carbon capture storage (CCS)**. De stimulering van CCS behoudt een plafond en we passen dit aan waar nodig om de doelstellingen te halen.

Gebouwde omgeving

De beste energie is bespaarde energie. Dat was altijd al zo, maar is in deze tijden van hoge energieprijzen nog eens extra belangrijk geworden. Verduurzaming leidt immers niet alleen tot minder uitstoot en een comfortabeler huis, maar ook tot een lagere energierekening. We gaan ambitieus aan de slag met slim en pragmatisch beleid om onze huizen en bedrijven te verduurzamen. Huishoudens en mkb worden daarbij ontzorgd. We beginnen met isoleren: dat moet in lijn met het manifest Nationaal Isolatieprogramma sneller, slimmer en socialer dan nu. En we zetten in op duurzaam verwarmen. Daarbij kijken we goed naar de draagkracht van huishoudens, van lage- en middeninkomens én het mkb.

- We gaan op basis van een programmatische aanpak - met een **langjarig Nationaal Isolatieprogramma** mét commitment en middelen tot ten minste 2030 - woningen sneller, slimmer en socialer isoleren. We benaderen mensen actief, bundelen vraag en aanbod, beginnen bij de woningen die het slechtst geïsoleerd zijn en bieden (extra) ondersteuning aan huishoudens met een laag- en middeninkomen.
- Met normering en positieve prikkels bevorderen we dat **verhuurders huurwoningen met slechte isolatie verduurzamen**. Woningen met slechte isolatie mogen op termijn niet meer worden verhuurd. Ook wordt het voor VvE's en woningeigenaren makkelijker gemaakt om te verduurzamen. Het Warmtefonds wordt hiervoor ingezet en het mkb krijgt er toegang toe.
- De **hybride warmtepomp** is op korte termijn voor de meeste woningen een goede warmteoplossing. Via normering krijgen leveranciers de verantwoordelijkheid om steeds meer (hybride) warmtepompen te installeren, in combinatie met een subsidie voor de meerkosten die huishoudens moeten maken. Samen met isolatie en duurzame gassen kan deze route voor een stevige verduurzamingsslag zorgen, zonder het voor de consument ingewikkeld en daarmee ontoegankelijk te maken.
- Op wijkniveau zetten we, waar dat kosteneffectief kan, in op de realisatie van **duurzame warmtenetten**. De onrendabele top van collectieve warmteprojecten zal deels worden gefinancierd uit een nationale subsidieregeling, zodat dit voor huishoudens betaalbaar blijft.
- Er komt een **bijmengverplichting voor groen gas** in het gasnet.

Mobiliteit, luchtvaart en scheepvaart

We gaan de uitstoot in de mobiliteitssector fors omlaag brengen. In deze sector is de uitstoot sinds 1990 het minste afgenomen. Inclusief luchtvaart en scheepvaart is deze zelfs toegenomen. De uitstoot terugdringen is nodig om de klimaatdoelen te kunnen halen, maar ook om de luchtkwaliteit te verbeteren.

- We blijven investeren in **schone mobiliteit** vanwege het klimaat, maar ook voor de verbetering van de luchtkwaliteit in de steden. Elektrisch vervoer wordt gestimuleerd; ook de tweedehandsmarkt. Overstimulering wordt voorkomen. Ook duurzame stadslogistiek en vrachtverkeer krijgen ondersteuning. De uitrol van laadinfrastructuur wordt versneld. Bijmenging van duurzame biobrandstoffen wordt gestimuleerd.
- We maken afspraken met het bedrijfsleven en overheden over het stimuleren van **thuiswerken**.
- Daarnaast zetten we in op het verder verduurzamen van **vliegtuigbrandstoffen**. Om de lucht- en scheepvaart te vergroenen, investeren we in de ontwikkeling en productie in Nederland van o.a. synthetische kerosine. Nederland kan daarin een voorloper zijn.

- We ondersteunen de voorstellen van de Europese Commissie voor een **belasting op kerosine** op EU-niveau. Eveneens ondersteunen we de voorstellen over de vergroening van de scheepvaart. De Nederlandse inzet is daarbij om weglekeffecten zoveel mogelijk te voorkomen. De beschikbaarheid van walstroom voor schepen wordt verder uitgebreid.
- Het streven is dat uiterlijk in 2030 alle nieuwe auto's emissieloos zijn. We introduceren in 2030 een systeem van **Betalen naar Gebruik** voor alle automobilititeit en stellen in deze kabinetsperiode wetgeving vast. Basis voor het systeem is de motorrijtuigenbelasting, waarvan het tarief afhankelijk wordt gemaakt van het jaarlijks verreden aantal kilometers. De heffing is niet tijd- en plaatsgebonden en vervangt de dan nog bestaande tol-tracés, zoals de Westerscheldetunnel, de Kiltunnel en de voorgenomen doorgetrokken A15. Dit betekent dat gebruikers van elektrische en fossiele auto's beiden gaan meebetalen aan het weggebruik.
- We zetten de voorstellen voor verduurzaming uit de Luchtvaartnota 2020-2050 "Verantwoord vliegen naar 2050" (2020) door, waaronder emissie plafonds per luchthaven. We verhogen de **vliegticketbelasting** waarbij de opbrengst deels gebruikt wordt voor de verduurzaming van de luchtvaart en vermindering van leefomgevingseffecten.

Klimaatadaptatie

De watersnood in Limburg heeft ons deze zomer opnieuw stevig met de neus op de feiten gedrukt: klimaatverandering is hier en nu en treft ook ons eigen land. Naast klimaatmitigatie moeten we daarom ook hard aan de slag met klimaatadaptatie.

- We investeren extra in **het Deltafonds** om achterstanden weg te werken en de uitvoering van het Nationale Deltaprogramma te versnellen. We blijven investeren in onze dijken, duinen en dammen. Ook komen er middelen beschikbaar om de beekdalen in onder meer Limburg beter te beschermen.
- We werken toe naar **vernieuwde deltabeslissingen** voor een waterveilig land met voldoende zoetwater en een toekomstbestendige inrichting. Water en bodem worden sturend bij ruimtelijke planvorming. Om die reden worden waterschappen daarbij eerder betrokken en krijgt de watertoets een dwingend karakter.
- **Hittestress** tijdens een warme periode is een steeds groter probleem en veroorzaakt een piek in het overlijden van vaak kwetsbare mensen. Om dit tegen te gaan bevorderen we het toevoegen van meer groen, water en lichte oppervlakten in dichtbebouwd gebied. Dit leidt tot meer schaduw, verdamping en reflectie.

Landbouw, Natuur en stikstof

In Nederland leven we in een van de meest vruchtbare, maar ook dichtbevolkte delta's ter wereld met een landbouwsector van wereldfaam. We willen onze unieke natuur beschermen, het verlies van biodiversiteit herstellen en perspectief bieden aan de agrarische sector. We investeren de komende jaren fors in een duurzame landbouw en in een robuust natuurareaal, om weer tot een balans te komen. Om de natuur in Nederland in goede staat te brengen kiezen we voor een brede aanpak die zich richt op de verscheidenheid aan gebieden. Die aanpak richt zich niet alleen op stikstof, maar ook op de (Europese) normen en opgaven van de waterkwaliteit, bodem, klimaat en biodiversiteit. Een gedifferentieerde aanpak zal leiden tot grote aanpassingen in het landelijk gebied. Daarmee maken we gebiedsgericht inzichtelijk wat de perspectieven zijn voor verschillende vormen van landbouw.

Omdat deze aanpak langjarig, voorspelbaar en coherent beleid vereist, stellen we een ruimhartig transitiefonds in. We zetten de transitie in naar kringlooplandbouw met een goed verdienmodel, zodat boeren in staat gesteld en maatschappelijk gewaardeerd worden om de benodigde verandering te realiseren, waarbij jonge boeren toekomst krijgen. Daarbij verwachten we een niet-vrijblijvende bijdrage van banken, toeleveranciers, de verwerkende industrie en de 'retail'.

- We brengen natuur en landbouw in balans door de transitie **naar kringlooplandbouw** voort te zetten op het terrein van voer, mest, bodem, pacht, dierenwelzijn en daarbij behorende innovaties. Met inzet van reststromen in veevoer, vervanging van kunstmest door organische mest en een grondgebonden melkveehouderij sluiten we kringlopen. Hierover worden afspraken gemaakt met toeleveranciers en de verwerkende industrie.
- We stimuleren **nieuwe verdienmodellen** zoals 'bio-based' bouwmaterialen, 'carbon credits' en stikstofbinding. Met langjarige overeenkomsten en een passende vergoeding vergroten we de mogelijkheden van (agrarisch-)natuur en landschapsbeheer. We creëren een tussenvorm van natuur- en landbouwgrond: landschapsgrond. Hiermee en door uitbreiding van natuurareaal vergroten we het leefgebied van kwetsbare soorten en brengen we de doelen van de Vogel- en Habitatrichtlijn dichterbij.
- Een **Nationaal Programma Landelijk Gebied** pakt de uitdagingen in de landbouw en natuur aan met een transitiefonds waarin **tot 2035 cumulatief €25 miljard** beschikbaar komt. In bestuurlijke afspraken met provincies worden voorwaarden vastgelegd aan het vrijgeven van rijksbudget. De Omgevingswet bevat het instrumentarium voor een onontkoombare aanpak voor natuurverbetering en een basis voor vergunningverlening. Met ecologische analyses stellen we vast wat nodig is om gebiedsgericht de opgaven ten aanzien van natuurherstel, klimaat en water te halen. Een ecologische autoriteit draagt zorg voor de wetenschappelijke en juridische borging van deze analyses. Een krachtige regie-organisatie ondersteunt dit proces en stuurt indien nodig bij. We maken per gebied ook inzichtelijk wat het toekomstperspectief voor de landbouw is.
- We versnellen de **doelstellingen in de wet stikstofreductie en natuurverbetering** van 2035 naar 2030, waarmee dit in lijn komt met het advies van het adviescollege Stikstofproblematiek (commissie-Remkes), waarbij alle sectoren hun evenredige stikstofbijdrage leveren. Ook in Europees verband zet het kabinet zich in voor stikstofreductie.
- Om op verantwoorde wijze stikstofruimte uit te geven, werken we met goed onderbouwde **kaders en eisen aan vergunningverlening**. De integrale aanpak biedt op afzienbare termijn de basis voor ruimere vergunningverlening. Daarin zitten onzekerheden, gezien de grootte en de duur van de transitie. Mocht dit leiden tot onbedoelde effecten dan zal het kabinet deze effecten wegnemen met bestaand instrumentarium en waar nodig nieuw instrumentarium ontwikkelen.
- In de gebiedsgerichte aanpak kunnen **extensivering, omschakeling, innovatie, legalisering en verplaatsing** helpen bij versnelling van verduurzaming in de landbouw. Daarbij wordt rekening gehouden met natuurlijk verloop in de sector. In gebieden waar de opgave tot emissiereductie en natuurherstel dermate groot is dat vrijwilligheid niet langer vrijblijvendheid betekent, gaan we op het boerenerf het gesprek aan om samen te zoeken naar de mogelijkheden.
- Met een **grondbank** vergemakkelijken we de instap voor jonge boeren en het vinden van ontwikkelruimte. Deze grondbank geeft vrijkomende grond uit te voor het extensiveren, omvormen en verplaatsen van bedrijven van boeren die graag door willen en voor natuur.
- We versterken de **positie van de Nederlandse Voedsel- en Waren Autoriteit (NVWA)**. Dit vraagt een aanzienlijke publieke investering in de publieke taken van de NVWA. Keuring en toezicht

worden gescheiden. Daarnaast ambiëren we voor de retribueerbare activiteiten kostendekkende tarieven. We hervormen het tariefgebouw om te komen tot arrangementen en abonnementen die differentiëren naar bedrijfsgrootte en die goed gedrag en naleving belonen.

- We intensiveren de ingezette omslag naar **geïntegreerde gewasbescherming** door het stellen van tussendoelen, bevorderen van innovatie en precisielandbouw, stimuleren van groene alternatieven en loskoppelen van verkoop en advies. We stemmen de normen voor het gebruik van middelen af op de Kaderrichtlijn Water. We doen onderzoek naar gezondheidseffecten bij boeren en omwonenden.
- In navolging van het advies van de Raad voor Dieraangelegenheden (2020) nemen we in overleg met boeren, marktpartijen, maatschappelijke organisaties en andere 'stakeholders' het initiatief tot een convenant over de ontwikkeling naar een **dierwaardige veehouderij**. Daarin maken we tevens afspraken over tijdshorizon, instrumentarium en financiële ondersteuning. Dit convenant vormt de basis van wetgeving die de komende kabinetsperiode in werking treedt voor een dierwaardige veehouderij in balans met de volksgezondheid.
- Samen met ketenpartijen en de Autoriteit Consument en Markt maakt de overheid bindende afspraken om de **positie van de boer in de keten** te versterken. We verwachten een niet-vrijblijvende bijdrage van banken, toeleveranciers, de verwerkende industrie en de retail. Waar nodig worden afspraken juridisch geborgd. Van supermarkten verwachten we transparantie over de wijze waarop hun gehele assortiment aantoonbaar duurzaam en diervriendelijk wordt, inclusief duurzaam inkoopgedrag en een eerlijke prijs voor boeren. We onderzoeken op welke wijze een bijdrage van de consument aan de verduurzaming van de landbouw vormgegeven zou kunnen worden. Om bewuste keuzes te stimuleren wordt in Nederland geproduceerd voedsel voorzien van een herkomstetiket. De overheid committeert zich bij haar inkoop aan duurzaam en lokaal geproduceerd voedsel.
- In de glastuinbouw is veel potentie om koploper te zijn in energiezuinige en circulaire productie van hoogwaardige producten. De sector kan zelfs CO₂-positief worden, maar leunt nu nog vooral op aardgas. We gaan deze overstap stimuleren in plaats van ontmoedigen. We creëren de randvoorwaarden om de **glastuinbouw** verder te verduurzamen en koploper te laten zijn in energiezuinige, circulaire producten.
- Gezien de uitdagingen voor de **visserij** moet er voldoende ruimte en perspectief zijn voor innovatie en diversificatie.

Volkshuisvesting en Ruimtelijk ordening

Wonen in een goed, duurzaam en betaalbaar huis in een leefbare wijk is een eerste levensbehoefte. Veel Nederlanders kunnen op dit moment echter geen passende woning vinden. Het is onze prioriteit te zorgen voor een woning voor iedereen, of je nu huurt of koopt.

- We **versnellen de woningbouw tot rond de 100.000 woningen per jaar**. We streven ernaar dat ten minste twee derde van de woningen betaalbare huurwoningen en koopwoningen tot aan de grens van de Nationale Hypotheekgarantie zijn.
- De **verhuurderheffing wordt afgeschaft**. We maken bindende prestatieafspraken met corporaties zodat de investeringscapaciteit die hierdoor ontstaat gebruikt wordt voor de bouw van flexwoningen, betaalbare huurwoningen, renovatie, verduurzaming en voor de leefbaarheid van wijken. Waar nodig krijgen corporaties projectsteun. De woningcorporaties brengen deze steun met elkaar op, op basis van de waarde van hun woningbezit.

- Speciale aandacht gaat uit naar de **bouw van woningen voor starters, senioren en middeninkomens**. Met het oog op de acute tekorten aan woningen voor studenten, spoedzoekers, arbeidsmigranten en daklozen is het streven om jaarlijks 15.000 tijdelijke woningen te bouwen en 15.000 eenheden extra te bereiken via transformatie van kantoren tot woningen. We creëren ook meer ruimte voor alternatieve woonvormen en coöperatieve woonprojecten die door bewoners zelf worden ontwikkeld. Het Rijk neemt meer verantwoordelijkheid voor de huisvesting van statushouders door met regionale afspraken over tijdelijke woningen de druk op gemeenten te verlichten. Procedures voor het plaatsen van tijdelijke woningen worden verder vergemakkelijkt.
- We komen met een **hernieuwde Nationale Woon- en Bouwagenda**. Hierin komen afspraken over het aantal te bouwen woningen en de randvoorwaarden voor de bouw, zoals capaciteit voor vergunningverlening en voldoende bouw personeel. We versnellen de woningbouw door innovaties te stimuleren. Het bouwen van prefab-woningen wordt hiermee opgeschaald. Ook stimuleren we circulair bouwen. Met de bouwagenda nemen we ook belemmeringen voor klimaatbestendige en natuurinclusieve bouw weg.
- **We bouwen in heel Nederland**, zowel binnen- als buitenstedelijk. We bouwen behalve in de 14 verstedelijkingsgebieden en in kansrijke spoor- en kanaalzones bij voorkeur bij bestaande infrastructuur en knooppunten. Bij nieuwbouw zijn de aanwezigheid van publieke voorzieningen, (OV-)infrastructuur en bescherming van natuur randvoorwaarden. Bij bebouwing van open ruimte groeit groen mee. Het Rijk gaat met zijn vastgoed en grondpositie bijdragen aan het terugdringen van de woningnood door extra betaalbare huur- en koopwoningen te realiseren.
- Een minister voor **Volkshuisvesting & Ruimtelijk Ordening (VRO)** ondersteunt gemeenten en provincies in het bepalen van woningbouwlocaties en maakt prestatieafspraken met hen. Het Bouwbesluit wordt verbeterd en belemmeringen voor woningbouw worden weggenomen. Om financiële knelpunten in de grondexploitatie bij specifieke projecten op te lossen verlenen we de woningbouwimpuls en de regeling inzake het Volkshuisvestingsfonds. Ook blijft er voldoende aandacht voor krimpregio's.
- We stellen voor de komende 10 jaar in totaal **€7,5 mrd beschikbaar voor goede ontsluiting van nieuwe woningen** in de 14 verstedelijkingsgebieden en daarbuiten. Deze middelen worden toegevoegd aan het mobiliteitsfonds en komen in overleg van de minister van Infrastructuur en Waterstaat, de minister voor VRO en de regionale overheden tot besteding.
- Het kabinet zet zich in voor een **goede ruimtelijke inrichting**, het beschermen van onze natuur, het tegengaan van de funderingsproblematiek als gevolg van bodemdaling, het voorkomen van verrommeling en verdozing van onze leefomgeving en de ruimtelijke inpassing van onze energie transitie. Daartoe actualiseren we de Nationale Omgevingsvisie, scherpen deze aan en komen we met een uitvoeringsprogramma.
- **Hyperscale datacentra** leggen een onevenredig groot beslag op de beschikbare duurzame energie in verhouding tot de maatschappelijke en/of economische meerwaarde. Daarom scherpen we de landelijke regie en de toelatingscriteria bij de vergunningverlening hiervoor aan.
- De minister voor VRO heeft een **regiefunctie** voor het ruimtelijk beleid, zowel ten aanzien van verstedelijking als ten aanzien van andere opgaven met een sterke ruimtelijke component.
- We **verlagen de sociale huur voor mensen met een lager inkomen** en we verhogen stapsgewijs de huur voor mensen met een hoger inkomen tot de marktconforme huur. Om zittende corporatiehuurders in grondgebonden woningen een start te geven op de koopmarkt, krijgen ze de kans om hun woning onder bepaalde voorwaarden te kopen. Daarnaast willen we starters

helpen een woning te kopen, bijvoorbeeld door een nieuwe vorm van premie A-woningen, zonder dat hierdoor de woningprijzen extra stijgen.

- **Middenhuurwoningen krijgen een vorm van huurprijsbescherming**, zodanig dat wonen voor middeninkomens betaalbaar wordt én het rendabel blijft voor institutionele beleggers om in deze woningen te investeren. Om woningcorporaties te stimuleren tot de bouw van middenhuurwoningen wordt de markttoets gedurende de hele kabinetsperiode opgeschort. We vereenvoudigen het woningwaarderingsstelsel en de gang naar de Huurcommissie. Vaste huurcontracten blijven de norm.
- Met de **invoering van een meldplicht, registratieplicht of verhuurvergunning**, met name voor de grotere verhuurders, geven we gemeenten de mogelijkheid om discriminatie en malafide verhuurders gericht aan te pakken.
- Voor starters wordt bij het aanvragen van een hypotheek de **actuele stand van de studieschuld** bepalend. Voor senioren maken we het eenvoudiger een deel van de waarde van het huis op te nemen. Gedurende deze kabinetsperiode wordt de 'loan-to-value' niet aangescherpt.
- De **verruimde schenkingsvrijstelling eigen woning** wordt geschrapt.

Infrastructuur

We zetten in op een goede bereikbaarheid van het hele land. De transport- en logistiek sector is van economisch belang voor Nederland. Solide infrastructuur is nodig om naar je werk, familie of opleiding te gaan. Onze infrastructuur onderhouden we goed, is van hoge kwaliteit, klimaatadaptief en sluit naadloos op elkaar aan. Daarbij zijn veiligheid, oog voor nieuwe ontwikkelingen en duurzaamheid van belang. Blijvende investeringen in infrastructuur en bijbehorende knelpunten zijn essentieel.

- We trekken **structureel €1,25 miljard** uit voor het inlopen van **achterstanden bij beheer en onderhoud van onze wegen, spoor, bruggen, viaducten en vaarwegen** en voor het onderhoud en renoveren en vervangen ervan in de toekomst, ook met het oog op de verkeersveiligheid.
- **Verkeersveiligheid** blijft daarnaast een speerpunt in ons beleid. Samen met de gemeenten wordt bezien waar binnen de bebouwde kom de maximumsnelheid zinvol verlaagd kan worden naar 30 km/uur. De snelheid op andere wegen blijft ongewijzigd.
- We bezien in overleg met de regio of een door de regio voorgestelde alternatieve invulling van de **A27/Amelisweerd** binnen de bestaande bak de bereikbaarheidsproblematiek op gelijkwaardige wijze oplost. Ontsluiting via (hoogwaardig) OV en auto van nieuwe woongebieden in de regio (m.n. Rijnenburg) is daar onderdeel van. Als dit het geval is, wordt het voorstel van de regio overgenomen. Zo niet, dan wordt het lopende besluitvormingsproces voortgezet.
- We reserveren middelen om op termijn met medefinanciering vanuit de regio en uit Europese fondsen **de Lelylijn** te kunnen aanleggen. De komende periode werken we uit hoe de Lelylijn, in het kader van het Deltaplan voor het Noorden, kan bijdragen aan versterking van de economie van het Noorden, de ontsluiting van nieuw te ontwikkelen woningbouwgebieden en betere internationale treinverbindingen met het noorden van Duitsland.
- We investeren in de **uitbreiding en verbetering van de infrastructuur** voor openbaar vervoer (OV), fiets, auto en water, omdat we goede en snellere verbindingen willen tussen stad en regio. We focussen hierbij op de grootste knelpunten uit de Integrale Mobiliteitsanalyse 2021, verbindingen in de (economische) regio's en N-wegen.

- Ook de nieuwe woningen in de 14 **verstedelijkingsgebieden** en daarbuiten worden goed ontsloten en bereikbaar per OV, fiets en auto. Daarvoor wordt voor de komende 10 jaar in totaal **€7,5 mrd** toegevoegd aan het Mobiliteitsfonds.
- We zetten in op betere **internationale (nacht) treinverbindingen** die aansluiten op HSL-knooppunten over de grens, zodat Nederland duurzaam verbonden is. We betrekken Europese fondsen bij onze investeringen om betere grensoverschrijdende verbindingen te creëren. We stimuleren het verplaatsen van goederenvervoer van de weg naar spoor en water.
- We ontwikkelen ‘**hubs**’ waar reizigers eenvoudig kunnen overstappen naar een (deel)auto, (deel)fiets, trein of metro via multimodaal reisadvies op maat. Ook zetten we in op het sociaal veiliger maken en het toegankelijker maken voor mensen met een beperking van het openbaar vervoer. We investeren in fietsenstallingen bij OV-knooppunten en fietssnelwegen. Om reizen naar werk betaalbaar te houden, verhoogt het kabinet de onbelaste reiskostenvergoeding.
- We zetten in op **goede verbindingen voor de binnenvaart** door bediening van sluizen, bruggen en wegverkeer beter op elkaar af te stemmen en te zorgen voor goede ligplaatsen.
- Door de aanwezigheid van de luchthaven Schiphol is Nederland via de lucht uitstekend verbonden met de rest van de wereld. Schiphol zorgt direct en indirect ook voor veel werkgelegenheid. Mede door Schiphol is Nederland een interessante vestigingsplaats voor internationaal opererende bedrijven. Die sterke hub functie willen we behouden.
- Tegelijkertijd moet er aandacht zijn voor het **verminderen van de negatieve effecten van luchtvaart** op mens, milieu en natuur. Er spelen rond de luchthaven diverse uitdagingen op het gebied van stikstof, (ultra)fijnstof, geluidsoverlast, leefomgevingskwaliteit, veiligheid en woningbouw. Dit vraagt om een integrale oplossing die zekerheid en perspectief biedt voor zowel de hub functie van Schiphol als de omgeving van de luchthaven. Het kabinet zal hierover in 2022 besluiten en hierbij de opening van vliegveld Lelystad betrekken en hierbij ook de laagvlieg routes in ogenschouw nemen.
- Ook de **luchtvaart moet een bijdrage leveren** aan het terugdringen van de CO₂-emissies. We ontmoedigen het vliegen over korte afstanden, hetgeen leidt tot een daling van de CO₂-emissies naast de emissiereducties die voortkomen uit het ‘Fit For 55’-beleidspakket.
- **Europese afspraken** over het rechtvaardig belasten van de luchtvaart worden actief ondersteund. Het gelijke speelveld binnen de EU en van de EU ten opzichte van derde landen staat hierbij centraal. We willen dat in Europa vervoer per trein zo snel mogelijk, zowel qua tijd als qua kosten, een goed alternatief wordt voor vliegen.
- Op nationaal niveau verplichten we tot het **bijmengen van bio-kerosine** en stimuleren we de productie van synthetische kerosine.

3. Veiligheid en sterke samenleving

Om in vrijheid te kunnen leven, is veiligheid een belangrijke voorwaarde. Voor effectief veiligheidsbeleid vormen preventie en repressie twee kanten van dezelfde medaille. De snelle verharding van de georganiseerde en ondermijnende criminaliteit tast in toenemende mate de rechtsstaat aan en vraagt de komende jaren om een stevige en gerichte aanpak. Voor het versterken van veiligheid wordt oplopend structureel €1 miljard euro gereserveerd voor verschillende doelen, o.a. het tegengaan van ondermijning en het versterken van de politieorganisatie, de preventie-aanpak, de inlichtingendiensten en de gehele justitiële keten.

Justitie en Veiligheid

- We **versterken de gehele justitiële keten en de toegang tot het recht**, onder meer met adequate en voorspelbare financiering in de strafrechtketen. We versterken de expertise van de aanpak van **cybercriminaliteit** in alle delen van strafrechtketen. Met inachtneming van de verschillende verantwoordelijkheden wordt de samenwerking tussen de politie en de buitengewoon opsporingsambtenaren (boa's) verder geprofessionaliseerd.
- Het **Wetboek van Strafvordering wordt gemoderniseerd**. We verkorten doorlooptijden en nemen achterstanden in de justitiële keten weg. We borgen de positie van het slachtoffer.
- We zetten meer in op **maatschappelijk effectieve rechtspraak en herstelrecht**; laagdrempelige alternatieve geschillenbeslechting, al dan niet in combinatie met partners uit het sociale domein naar het voorbeeld van buurtrechtspraak en 'mediation'. We beperken het aantal juridische procedures die de overheid voert tegen burgers. We bevorderen dat rechterlijke uitspraken meer worden gepubliceerd.
- We vergroten **de toegang tot het recht voor burgers en mkb** door de griffierechten te verlagen met 25%. We versterken de sociale advocatuur in lijn met scenario 1 van de aanbevelingen van de commissie evaluatie puntentoekenning gefinancierde rechtsbijstand (commissie-Van der Meer). Er wordt daarbij een substantiële maatschappelijke bijdrage verwacht van de gehele advocatuur.

Ondermijning

- **Ondermijnende criminaliteit vraagt om harde, realistische en effectieve aanpak**. Dat doen we door versterking van en forse investering in de justitie- en veiligheidsketen, van wijkagent en recherche tot rechtspraak, Openbaar Ministerie (OM), gevangeniswezen en reclassering. Hiermee voeren we o.a. het Pact voor de Rechtsstaat uit.
- De **aanpak van ondermijning wordt verstevigd** door aanpassing van wetgeving, opsporing, straffen, gegevensuitwisseling en detentie. Daarbij betrekken we lessen uit de bestrijding van de maffia in Italië. We gaan de omstandigheden in de extra beveiligde inrichting (EBI) en het Italiaanse gevangenisregime vergelijken om te voorkomen dat vanuit gevangenschap netwerken worden aangestuurd.
- We **versterken internationale samenwerking** om grensoverschrijdende netwerken op te rollen en vroegtijdig nieuwe ontwikkelingen in criminaliteit te signaleren. We verscherpen de controles om fraude en corruptie bij logistieke knooppunten aan te pakken.
- De **landelijke recherche** krijgt voldoende mensen en middelen om in interventieslagkracht te kunnen voorzien.

- **Zware criminelen worden effectiever opgespoord en vervolgd**, bijvoorbeeld door het verbeteren van de kroongetuigenregeling en het verzwaren van de straffen om de georganiseerde misdaad beter te kunnen bestrijden, te weten verboden wapenbezit, hulp bij uitbraak en verboden productie, grootschalige handel en grootschalig bezit van drugs.
- Het verdienmodel van criminelen wordt harder aangepakt door **de jacht op crimineel geld te intensiveren**, bijvoorbeeld met de mogelijkheid om crimineel vermogen te confisqueren wanneer veroordeling niet mogelijk is. We pakken crimineel vermogen af en geven meer prioriteit aan financiële opsporing en 'intelligence' om geldstromen te verstoren. Afgepakte zaken, zoals die van personen die (de herkomst van) bezit van kostbare zaken niet (fiscaal) kunnen verklaren, krijgen zoveel mogelijk een publieke bestemming, met name in de wijken die het meest lijden onder criminaliteit.
- Bedrijven en hun bestuurders die **ondermijnende criminaliteit faciliteren**, witwassen en zich schuldig maken aan milieucriminaliteit, worden steviger aangepakt.
- Criminaliteitsbestrijders, journalisten, rechters, advocaten, bestuurders en andere hoeders van de rechtsstaat strijden om ons veilig te houden, maar lopen ondertussen zelf risico. Geweld en intimidatie nemen toe. Daarom wordt het **stelsel van bewaken en beveiligen** verbeterd.
- We staan **pal voor de persvrijheid** en voor journalisten die veilig en in vrijheid hun belangrijke werk moeten kunnen doen. Het fonds waarmee de journalisten, die niet voor een werkgever werken, worden ondersteund bij het borgen van hun veiligheid, zetten we voort.
- Om criminaliteit goed aan te kunnen pakken is het belangrijk dat verschillende partijen (lokaal) **beter kunnen samenwerken en gegevens uitwisselen**. Ook zorgen we voor voldoende capaciteit en expertise om de taken beter te kunnen uitvoeren. We zorgen ervoor dat de grondslagen voor die gegevensuitwisseling met de juiste waarborgen, zoals doelbinding en proportionaliteit, zijn verankerd in de wet en dat in adequaat toezicht is voorzien.

Preventie

- Om te **voorkomen dat jongeren de criminaliteit ingaan** worden meer (jeugd)wijkagenten ingezet en komt er een **brede, domeinoverstijgende wijkaanpak** ter bevordering van leefbaarheid en veiligheid. We doen recht aan de wettelijke norm van minimaal 1 wijkagent per 5000 inwoners. Politie en justitie dienen de ruggengraat te vormen van een wijkenaanpak die kwetsbare wijken weerbaar moet maken tegen ondermijnende criminaliteit, door een combinatie van veiligheidsbeleid, sociaal offensief en het bieden van een uitweg uit (drugs)criminaliteit richting werk of een opleiding. Bij de uitwerking hiervan wordt het door gemeenten bepleite meerjarige programma Leefbaarheid en veiligheid betrokken.
- Door in te zetten op een **brede preventie-aanpak**, via onder meer meer jeugdwerkers, voorkomen we dat jongeren afglijden naar de criminaliteit of na een overtreding draaideurcriminelen worden. Dit doen we onder andere door vroegtijdig kwetsbaarheden, te signaleren en in te zetten op bewezen methodes.
- **Politie en GGZ gaan intensiever samenwerken** en zorgen ervoor dat personen met verward gedrag aparte zorg krijgen en niet onnodig worden opgepakt.
- Ter **voorkoming van recidive** werken we verder toe naar meer maatwerk in het gevangenisregime waar re-integratie in de samenleving een belangrijk onderdeel van is. Om- en bijscholing in de gevangenis en huisvesting voor ex-ge-detineerden worden gefaciliteerd.

Drugs

- Ter voorkoming van problematisch gebruik van drugs zetten we intensiever in op een actieve en **effectieve preventieaanpak**, in het bijzonder ter bescherming van kwetsbare jongeren.
- De experimenten op basis van de **Wet experiment gesloten coffeeshopketen** worden voortgezet en uitgebreid met een grote stad. Op korte termijn worden criteria vastgesteld voor de beoordeling van de uitkomst van de experimenten op het gebied van criminaliteit, volksgezondheid en preventie. Het kabinetsstandpunt over het evaluatieverslag over de experimenten wordt in 2024 aan de Kamers gezonden. De uitkomst van de experimenten is leidend. Voorafgaande aan het evaluatieverslag worden, mede op basis van tussentijdse monitoring, juridische en praktische voorbereidingen getroffen om na afloop van de experimenten zoveel mogelijk direct te kunnen handelen in lijn met de uitkomst hiervan.
- Er komt een staatscommissie die de **status van XTC (MDMA)** in het kader van de volksgezondheid onderzoekt en advies uitbrengt over de voor- en nadelen van medicinaal gebruik, met inbegrip van een analyse vanuit verschillende disciplines van risico's voor de gezondheid, preventie en de Europese context en relevante verdragen.

Radicalisering en extremisme

- We beschermen de samenleving tegen de dreiging van **alle vormen van radicalisering en haatzaaien**, van jihadisme tot links- en rechts-extremisme. Ook moet er meer aandacht zijn voor de ontwrichtende werking van anti-overheids- en antidemocratische sentimenten en desinformatie. Door in te zetten op preventie, signalering, opsporing, vervolging en stevig te straffen pakken we dit aan. Dit vraagt om een weerbare samenleving, aanwezigheid in kwetsbare wijken en een robuuste inlichtingen- en veiligheidsstructuur. De maximale straf voor deelname aan een terroristische organisatie wordt verhoogd naar 20 jaar.
- De in de vorige periode ingeslagen weg met betrekking tot **uitgereisde IS-ers**, wordt voortgezet. De wet van 25 november 2015 inzake langdurig toezicht, gedragsbeïnvloeding en vrijheidsbeperking wordt aangevuld met bepalingen over terroristische misdrijven.

Mensenhandel / prostitutie

- De aanpak van mensenhandel houdt prioriteit. Daarom zetten we het actieplan **Samen tegen Mensenhandel** voort.
- Mensenhandel doet grove afbreuk aan de waardigheid van mensen. Daarom gaan we uitbuiting tegen en vergroten we de toegankelijkheid van hulpverlening. Artikel 273f van het Wetboek van Strafrecht wordt gemoderniseerd om vervolging van daders te verbeteren.
- **We verbeteren de hulpverlening voor alle sekswerkers.** Uitstapprogramma's worden uitgebreid en structureel gemaakt. Deelnemers kunnen desgewenst een urgentieverklaring krijgen op afstand van hun oude omgeving. We versterken de rechtspositie van sekswerkers o.a. door toegang tot verzekeringen, zakelijke bankrekeningen en andere financiële dienstverlening.
- **We voeren de Wet Regulering Sekswork in** die in de kern bestaat uit een landelijke vergunningplicht en een landelijk register. Daarbij doen we recht aan de reactie van de Raad van State op het wetsvoorstel op het punt van het vergunningsgesprek en de positie van financiële dienstverleners, beveiligers, vervoerders en verhuurders bij het pooiverbod. We schrappen de bestuurlijke boete voor sekswerkers, zodat ook sekswerkers zonder vergunning om hulp en voorlichting durven te vragen en ook voor klanten die melding of aangifte doen van misstanden schrappen we de strafbaarstelling in deze wet.

4. Bestaanszekerheid en kansengelijkheid

Onderwijs en ontwikkeling

Iedereen in Nederland verdient een goed bestaan en moet mee kunnen doen. Dat begint bij het bieden van dezelfde kansen aan alle kinderen, jongeren en studenten om zich te ontwikkelen en te ontplooiën. Daarom willen we de onderwijskwaliteit versterken om de basis op orde te krijgen, zodat elk kind leert lezen, schrijven en rekenen en goed wordt onderwezen in burgerschap. Om dat te bereiken investeren we ook in voldoende en goede leraren en schoolleiders. We vergroten de kansengelijkheid door te investeren in kinderopvang, voor- en vroegschoolse educatie en de rijke schooldag. We versterken het beroepsonderwijs en het wetenschappelijk onderwijs. En we waarborgen sociale veiligheid en gelijke behandeling.

Basis op orde

- Er komt een ‘masterplan’ zodat ieder kind leert lezen, schrijven en rekenen en we gebruiken hiervoor effectief bewezen lesmethodes, zoals ingezet bij het Nationaal Programma Onderwijs. We willen zichtbare verbeteringen op het gebied van de **onderwijskwaliteit in het algemeen en de basisvaardigheden in het bijzonder**. We geven duidelijker aan wat we van scholen verwachten, bijvoorbeeld bij de curriculumherziening. We **sturen op de kwaliteit van het onderwijs** en grijpen sneller in bij scholen die onvoldoende presteren. **Burgerschap** wordt een integraal onderdeel van het onderwijs en wordt gegeven door daartoe bevoegde docenten.
- We brengen scholen in positie door **investeringen zoveel mogelijk rechtstreeks naar de klas** te laten gaan, volgens de systematiek van de werkdrukmiddelen. Scholen gaan zich beter verantwoorden over de inzet en effectiviteit van de middelen zonder de administratieve lastendruk te verhogen. We versterken de zeggenschap van schoolleiders en leraren evenals de betrokkenheid en inspraak van ouders en leerlingen.
- We brengen het **gespecialiseerd voortgezet onderwijs** zo snel als mogelijk onder bij het voortgezet onderwijs.
- Het **praktijkonderwijs** is een volwaardige onderwijssoort. We werken toe naar rechtstreekse financiering met inachtneming van het lopende onderzoek dat hiernaar wordt uitgevoerd door Kenniscentrum Beroepsonderwijs Arbeidsmarkt Nijmegen.
- In totaal investeren we structureel €1 miljard per jaar voor het versterken van de **onderwijskwaliteit**.

Vergroten van kansengelijkheid

- We zorgen voor een **goede start voor ieder kind op de kinderopvang**, met het oog op de ontwikkeling van het kind. Zo maken we het voor ouders ook makkelijker om te werken. In stappen verhogen we de vergoeding van de kinderopvang tot 95% voor werkende ouders voor kinderen tot 12 jaar. De toeslag wordt straks direct uitgekeerd aan kinderopvanginstellingen zodat ouders niet meer worden geconfronteerd met grote terugvorderingen. Op basis van de praktijkervaringen en gedragseffecten bezien we de ambitie om het vergoedingspercentage op te hogen naar 100%.
- We **voorkomen leerachterstanden** bij de start door het stimuleren van de deelname van kinderen met een taalachterstand aan voor- en vroegschoolse educatie (VVE), het versterken van de kwaliteit, en de relatie tussen opvang en onderwijs te versterken. Als onderdeel van een brede aanpak van bestrijding van armoede in kwetsbare wijken door gemeenten **investeren we**

in een rijke schooldag, waarbij scholen zelf bepalen wat zij nodig achten om de kansenongelijkheid te verkleinen. Te denken valt aan begeleiding bij huiswerk, sport en cultuur in samenwerking met plaatselijke verenigingen en bibliotheken. We beginnen bij de scholen waar de nood het hoogst is.

- We halen het beste in elke leerling naar boven. Of je nu een leerachterstand hebt of juist een excellente leerling bent. We kiezen voor een **structurele versterking van scholen met veel leerachterstanden**. Gelijke kansen vragen een ongelijke aanpak, zodat elk kind de beste kans krijgt.
- We verbeteren de **overgang van basis- naar voortgezet onderwijs**. We stimuleren brede en verlengde brugklassen met oog voor de talenten van elke leerling. We **bevorderen doorstroom en differentiatie** om leerlingen maximale kansen te geven in het voortgezet onderwijs. We geven ruimte voor een maatwerkdiploma.
- We zetten de **maatschappelijke diensttijd** voort en bouwen deze verder uit, zodat jongeren in contact kunnen komen met nieuwe leefwerelden, zich inzetten voor de samenleving, nieuwe vaardigheden ontwikkelen en mogelijk ontdekken waar hun passies liggen. Dat kan bij (maatschappelijke) projecten op het terrein van zorg, welzijn, veiligheid, defensie, sport, natuur en klimaat.
- We gaan verder met de **verbeteraanpak van passend onderwijs** en streven naar inclusief onderwijs waarbij kinderen met en zonder een beperking of ziekte samen naar school gaan.
- We brengen het aantal **onnodige thuiszitters** terug naar 0 door elk kind een vorm van onderwijs te geven, onder meer door het vormgeven van een Digitale School.
- We investeren structureel €1 miljard per jaar voor het vergroten van de kansengelijkheid, inclusief de maatschappelijke diensttijd.

Investeren in goede leraren en schoolleiders

- Om de onderwijskwaliteit in Nederland te verhogen, investeren we in goede en voldoende **leraren en schoolleiders**. We trekken hier €800 miljoen per jaar structureel voor uit.
- We zetten in op **versterking van de kwaliteit van lerarenopleidingen** met aandacht voor effectieve vakdidactiek, specialisatie in het jonge of oudere kind, digitale vaardigheden en passend onderwijs. We verhogen de academische instroom.
- We maken **(bij)scholing prioriteit** en bevorderen professionele ontwikkeling. We ondersteunen beginnende leraren en flexibiliseren en verbeteren de opleiding voor zij-instromers.
- In het kader van het **lerarentekort** stimuleren we de uitbreiding van contracten (meer uren).
- We **dichten de loonkloof** en streven naar één cao voor leraren en bestuurders in het funderend onderwijs. We **verbeteren de arbeidsvoorwaarden** voor schoolleiders en leraren op scholen met veel leerachterstanden.
- We **versterken de positie en kwaliteit van schoolleiders** waardoor op elke school een lerende cultuur ontstaat ten behoeve van het verhogen van de onderwijskwaliteit voor ieder kind.
- We investeren in het **verlagen van de werkdruk**; scholen kunnen hiermee bijvoorbeeld de klassen verkleinen of meer docenten of begeleiders in de klas inzetten. We faciliteren het gebruik van digitale hulpmiddelen om de werkdruk van de leraar te verminderen en de onderwijskwaliteit te verbeteren.

Sterker beroepsonderwijs

- We stimuleren het aanbod van **arbeidsmarktrelevante beroepsopleidingen** in **techniekhavo en kleinschalig vakonderwijs**. We behouden een zo groot mogelijk aanbod van mbo-opleidingen dichtbij huis. We versterken de kansen door drempels weg te nemen en doorstroom te stimuleren.
- We sluiten een pact tussen overheid, onderwijsinstellingen en bedrijfsleven om te zorgen dat elke mbo-student een **stageplek en een passende vergoeding** krijgt. We bannen stagediscriminatie uit.
- We versterken de kwaliteit, hiertoe worden vakken in **basisvaardigheden en burgerschap** gegeven door bevoegde docenten en geven we ruimte aan mensen uit de praktijk voor (gast)lessen.
- We evalueren zo snel als mogelijk de voor- en nadelen van het bindend studie advies (BSA) in het mbo en maken daarna een nieuwe afweging over het bindend gedeelte van het studieadvies.
- We **versterken de roc's** als regionale opleidingscentra waarin ook volwassenen een leven lang leren en ook nieuwkomers – op basis van de nieuwe inburgeringswet – vanaf dag één leren en integreren.
- We bevorderen de **gelijke behandeling** van studenten uit het mbo, hbo en wo.

Sterker hoger- en wetenschappelijk onderwijs

- We willen dat iedereen in staat is om te kunnen studeren, ongeacht het inkomen van de ouders. We voeren daarom per studiejaar 2023/2024 een **basisbeurs voor alle studenten** in en een **inkomensafhankelijke aanvullende beurs**. We hebben daarbij aandacht voor de uitvoerbaarheid en handhaafbaarheid. We laten de OV-studentenkaart, de huidige leenvoorwaarden en de investeringen vanuit het studievoorschot ongemoeid.
- Studenten voor wie geen basisbeurs beschikbaar is geweest krijgen de keuze tussen **korting op hun studieschuld of een studievoucher**. Hiervoor wordt €1 miljard extra uitgetrokken, bovenop het huidige budget voor studievouchers.
- We zetten koers naar een kenniseconomie waarbij we, in lijn met de Lissabondoelstelling, **investeren in vrij en ongebonden onderzoek en ontwikkeling**. Dit doen we onder meer door het instellen van een **fonds waarin we in totaal €5 miljard investeren gedurende 10 jaar**. We vergroten de voorspelbaarheid van de bekostiging door het weghalen van de perverse prikkel op hogere instroom, de vaste voet te herzien en te verhogen, en een betere balans tussen de eerste en tweede geldstroom. Zo is er meer ruimte om de werkdruk aan te pakken, vaste contracten te bieden en een evenwichtig aanbod in krimpregio's te behouden.
- Als de bestaande en nog in te voeren instrumenten onvoldoende blijken te zijn om schokken in de **(internationale) studentenaantallen** te beheersen, dan kijken we of nieuwe instrumenten nodig zijn.
- Universiteiten dienen voor **kleine studies en voor Nederlandse taal en cultuur** samen te werken en ook naar de toekomst een dekkend en passend aanbod te garanderen. We zorgen ervoor dat elke bachelorstudent een aansluitende master heeft op dezelfde instelling, met behoud van ruimte voor profilering.
- Opleidingen die selecteren dienen te onderbouwen hoe de **selectieprocedure** past bij de inhoud van de opleiding, effectief is en gelijke kansen borgt.

- **Het bindend studieadvies (BSA)** wordt aangepast. Studenten die in het eerste jaar niet de BSA-norm halen, krijgen de kans om in het tweede jaar de puntennorm alsnog te halen. Bij evident onvoldoende studievoortgang behoudt de instelling de mogelijkheid om een bindend studieadvies af te geven aan het einde van het eerste jaar en de student te begeleiden naar een beter passende opleiding. Met dit aangepaste BSA dragen we ook bij aan het verhogen van het studentenwelzijn.
- We stimuleren de vrije en veilige uitwisseling van ideeën en **borgen de academische vrijheid** van wetenschappers. We stellen kaders vast voor de wetenschappelijke samenwerking met onvrije landen. ‘Open science’ en ‘open education’ worden de normen, mits de nationale veiligheid hierbij niet in het geding komt.

Waarborgen voor sociale veiligheid en gelijke behandeling

- We waarborgen de **sociale veiligheid en gelijke behandeling** op iedere school voor leerling en leraar, zodat ieder kind en iedere leraar veilig onderwijs geniet. De inspectie zet extra in op sociale veiligheid, krijgt ook tot taak in te gaan op individuele klachten en doet aangifte indien nodig. We breiden de wet sociale veiligheid uit met leraren.
- We zorgen ook dat ouders geholpen en gehoord worden. Er komt een onafhankelijk **meldpunt Sociale Onveiligheid** voor kinderen en ouders als onderdeel van de (vertrouwens)inspectie.
- Slecht functionerende schoolbesturen pakken we hard aan, in lijn met de wet uitbreiding bestuurlijk instrumentarium onderwijs.
- We garanderen **gelijke kansen bij aanmelding voor iedereen** onafhankelijk van sociaal-economische en culturele achtergrond.
- **Onderscheid bij toelating** vanwege de grondslag van de school mag niet tegelijk direct onderscheid inhouden op grond van ras, nationaliteit, seksuele geaardheid of burgerlijke staat. Daarmee is er geen noodzaak om artikel 23 Grondwet aan te passen.
- We **grijpen sneller in bij** (informele) onderwijsinstellingen en hun vertegenwoordigers die **anti-integratief, anti-democratisch of anti-rechtsstatelijk** opereren. We breiden de mogelijkheden om dat te doen uit en onderzoeken op welke manieren dat mogelijk is.
- We zetten de bekostiging stop bij bewijs dat een instelling zich bezighoudt met anti-rechtsstatelijke praktijken.
- Er komt een **verbod op het gebruik van lesmaterialen die kinderen anti-democratische of anti-rechtsstatelijke waarden aanleren**. De onderwijsinspectie beoordeelt bij klachten of lesmateriaal in strijd is met de rechtsstaat.
- Er komt een expliciet **verbod op (mede)financiering van onderwijs** vanuit organisaties die onze democratische rechtsstaat ondermijnen.

Arbeidsmarkt en inkomen

Werkgevers, en ondernemers houden ons land vitaal en zijn cruciaal voor onze welvaart. Mede dankzij ieders flexibiliteit en de steunpakketten is de werkloosheid laag. Tegelijkertijd zien we dat de kloof op de arbeidsmarkt is toegenomen en stelt het Sociaal Cultureel Planbureau dat 28% van de Nederlandse bevolking (financieel) kwetsbaar is. Daarnaast verandert de aard van ons werk door digitalisering, robotisering en globalisering. Dit maakt de toekomst onvoorspelbaar, maar biedt tegelijkertijd ook kansen.

We willen daarom een aantal grote hervormingen in de arbeidsmarkt doorvoeren, die de bestaanszekerheid van lage- en midden inkomens versterken en de lasten verlagen. Zodat werken loont, werkgeverschap en ondernemerschap aantrekkelijk blijft, ons welzijn stijgt en personeelstekorten in vitale sectoren opgevangen kunnen worden. Deze tekorten maken het ook voor de overheid een uitdaging om ambities in dit coalitie akkoord waar te maken. Ook pakken we armoede en schulden verder aan. Het eindrapport van de commissie Regulering van Werk (commissie-Borstlap) en het hoofdstuk "Arbeidsmarkt, inkomensverdeling en gelijke kansen" uit het SER MLT-advies vormen de leidraad voor hoe de inrichting van de arbeidsmarkt van de toekomst er uit komt te zien.

- In totaal investeren we €500 mln per jaar in het **hervormen van de arbeidsmarkt, reïntegratie en het aanpakken van armoede en schulden**. Ook trekken we €300 mln per jaar uit voor lastenverlichting van het mkb via loondoorbetaling bij ziekte.
- **We verkleinen de verschillen tussen vast en flex**. Te veel mensen in Nederland zijn afhankelijk van tijdelijke contracten. Dit zorgt voor onzekerheid. In lijn met het SER MLT-advies worden oproep-, uitzend- en tijdelijke arbeidscontracten beter gereguleerd. Om de interne flexibiliteit en wendbaarheid van bedrijven te vergroten wordt in overleg met de sociale partners een budgettair neutrale deeltijd-WW uitgewerkt, met oog voor uitvoerbaarheid en betaalbaarheid.
- We hebben de **ambitie om de toeslagen af te schaffen**, zodat mensen niet meer verdwalen in ingewikkelde regelingen of te maken krijgen met hoge terugvorderingen. We zetten hiervoor deze kabinetsperiode de eerste stappen. We hebben daarnaast de ambitie het **belastingstelsel te vereenvoudigen** en te hervormen en zetten ook daartoe de eerste stappen.
- **We maken werken lonender en verkleinen de armoedeval**. We voeren een minimumuurloon in op basis van de 36-urige werkweek (initiatiefwetsvoorstel Gijs van Dijk (PvdA) en Maatoug (GroenLinks), (Kamerstuk 35335)). We verhogen het minimumloon stapsgewijs met 7,5% en houden de koppeling met de uitkeringen (behoudens de AOW) in stand om het bestaansminimum te verstevigen. We komen ouderen tegemoet via een hogere ouderen korting.
- Tegelijkertijd **hervormen en vereenvoudigen we de huurtoeslag** door de maximale huurgrens af te schaffen en over te stappen naar een systeem van normhuren op basis van inkomen. We zorgen dat iedereen deze hervorming kan dragen, met name de laagste inkomens.
- Hiernaast zorgen we voor **lastenverlichting van €3 miljard**, met name voor lage- en middeninkomens, werkenden en gezinnen. Daarmee streven we over de kabinetsperiode heen een evenwichtig en gemiddeld positief koopkrachtbeeld voor iedereen na.
- **Helderheid voor zelfstandigen**. Echte zelfstandigen worden ondersteund en ondernemerschap wordt gestimuleerd. De verdere ontwikkeling van een webmodule kan bijdragen aan het vooraf verkrijgen van zekerheid voor zzp-ers over de aard van de arbeidsrelatie. Schijnzelfstandigheid wordt tegengegaan door betere publiekrechtelijke handhaving in het geval van het vermoeden

van werknemerschap. Er komt een **arbeidsongeschiktheidsverzekering voor alle zelfstandigen**, die zo wordt vormgegeven dat oneerlijke concurrentie en te grote inkomensrisico's voor individuen worden voorkomen. Hiermee houden we rekening met de randvoorwaarden uit het pensioenakkoord. De zelfstandigenaftrek wordt vanaf 2023 met stappen van 650 euro teruggebracht tot 1200 euro in 2030. Zelfstandigen worden gedurende de kabinetsperiode gecompenseerd via de verhoging van de arbeidskorting.

- Ondanks de grote krapte op de arbeidsmarkt, zijn er nog teveel mensen die er niet tussen komen en onnodig langs de kant staan. De komende jaren willen we daarom, samen met sociale partners, gemeenten en het UWV, **meer mensen naar werk begeleiden**. Verder gaan we meer mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt naar werk begeleiden en breiden we het aantal beschutte werkplekken uit.
- We breiden de arbeidsmarktinfrastructuur uit om de overgang **van werk-naar-werk en van uitkering-naar-werk** te stimuleren. Onderdeel hiervan zijn instrumenten voor om- en bijscholing die de overstap naar tekortberoepen ondersteunen. Opgedane ervaringen met de regionale mobiliteitsteams in de coronacrisis worden hierbij betrokken.
- Ook bevorderen we **permanente scholing** via leerrechten. In overleg met sociale partners wordt de beëindiging van de arbeidsovereenkomst via een van-werk-naar-werk-route uit het MLT-advies nader uitgewerkt.
- We nemen maatregelen om de **arbeidsparticipatie en positie van arbeidsongeschikten te verbeteren**. Daarnaast onderzoeken we -in overleg met de sociale partners- hoe '**hardheden**' in de **Wet werk en inkomen naar arbeidsvermogen (WIA)** hervormd kunnen worden met oog voor uitvoerbaarheid, betaalbaarheid en uitlegbaarheid.
- Bij ziekte is de inzet primair gericht op herstel en terugkeer van de werknemer. Om de **loondoorbetaling bij ziekte** te verbeteren, richt de re-integratie zich in het tweede jaar -in lijn met het SER-advies- in principe op het tweede spoor, waarbij de instroom in de WIA zoveel mogelijk wordt beperkt.
- We verruimen de **bijverdiengrenzen in de Participatiewet** en samen met gemeenten zorgen we er voor dat mensen die langdurig in de bijstand zitten actief worden benaderd en worden ondersteund en gestimuleerd naar werk. We vragen daarbij ook een eigen actieve rol van uitkeringsgerechtigden. Daarbij hebben we oog voor ieders talenten en beperkingen, werken we vanuit vertrouwen en is er ruimte voor maatwerk. We wijzigen de **kostendelersnorm** zodat inwonende jongvolwassenen tot 27 jaar niet langer meetellen als kostendeler voor de uitkering van huisgenoten.
- We maken het **aantrekkelijker voor ouders om werk en zorg te combineren** doordat we in stappen de vergoeding van de kinderopvang tot 95% verhogen voor werkende ouders. We werken ook aan de gendergelijkheid op de arbeidsmarkt door het uitbreiden van het betaald ouderschapsverlof naar 70% , het bestrijden van zwangerschapsdiscriminatie en door beter te controleren op loonverschillen. We stimuleren de arbeidsparticipatie, meer uren of dagen werk in de week en een evenredige vertegenwoordiging van vrouwen in leidinggevende posities.
- We voeren het **pensioenakkoord** uit voor een goed en fatsoenlijk pensioen voor alle generaties.
- We zetten de **brede armoede- en schuldenaanpak** met volle kracht door. We nemen maatregelen om het aantal kinderen dat in armoede opgroeit in vier jaar tijd te halveren en hanteren daarbij een eenduidige, realistische, relatieve definitie van armoede. We **herijken elke vier jaar het sociaal minimum** om vast te stellen of dit toereikend is om van te leven en mee te doen in de samenleving.

- We zetten in op financiële educatie, preventie en vroeg signalering, zodat we **schulden kunnen voorkomen of vroegtijdig kunnen verhelpen**. Om te voorkomen dat mensen vastlopen kunnen maatschappelijke organisaties, zoals woningbouw corporaties, signalen omtrent kwetsbaren delen binnen juridisch verankerde waarborgen, zoals doelbinding en proportionaliteit. We geven mensen meer ruimte om een reserve aan te houden.
- Gemeenten krijgen meer mogelijkheden om **laaggeletterdheid** aan te pakken.
- We verkorten de duur van schuldhulptrajecten en verbeteren de toegang tot de Wet schuldsanering natuurlijke personen. We lossen probleemschulden sneller op onder meer door meer mogelijkheden te bieden om tot een schuldregeling te komen.
- We stellen **strengere eisen aan beschermingsbewindvoerders** en gaan opstapeling van schulden tegen door een maximum te stellen aan verhogingen, rente- en incassokosten. We zorgen voor een betere, verantwoorde overheidsincasso met oog voor de menselijke maat. Doorverkoop van schulden als verdienmodel wordt tegengegaan.
- Het kabinet neemt het advies van de adviescommissie **onvolledige opbouw AOW ouderen van Surinaamse herkomst** (commissie-Sylvester) en de voorlichting van de Afdeling advisering van de Raad van State terzake spoedig ter hand en zal daarover in overleg treden met de Surinaamse gemeenschap en de Tweede Kamer.

Naar een samenleving waar iedereen zichtbaar zichzelf kan zijn

We willen dat iedereen in Nederland vrij kan zijn. Vrij om te zijn wie je bent. Vrij van discriminatie en racisme. En vrij om jezelf te ontwikkelen. Nog te vaak krijgen Nederlanders minder kansen of worden zij uitgesloten op grond van afkomst, geslacht, kleur, ras, leeftijd, geloof, seksuele geaardheid of beperking. Dat is onacceptabel. Daarom voeren we een actief emancipatie- en anti-discriminatiebeleid.

- Een democratische samenleving kan alleen functioneren als we **een grens trekken als vrijheden van de ander worden bedreigd, als iedereen meedoet en discriminatie wordt bestreden**. Voor homohaar, antisemitisme, moslimhaat, vrouwenhaat, (online) seksuele uitbuiting, eerwraak, genitale verminking, kinderhuwelijken, gedwongen huwelijken, haatzaaien en geweld tegen andersdenkenden en tegen minderheden is geen plaats in onze samenleving. Hiertegen treden wij op, onder meer door de aanpak van online bedreigingen, beveiliging van slachtoffers, aanmoediging van het doen van aangifte en gevolgen voor visumverlening.
- Tegen organisaties die tot doel hebben om de **democratische rechtsstaat te ondermijnen** dient een weerbare democratie zich te beschermen, bijvoorbeeld op basis van de recente wijziging van boek 2 van het Burgerlijk Wetboek die op 1 januari 2022 in werking treedt.
- We versterken de positie van de Nationaal Coördinator tegen Racisme en Discriminatie, de Nationaal Coördinator Antisemitismebestrijding, het College voor de Rechten van de Mens, de Nationale Ombudsman en de gemeentelijke anti-discriminatievoorzieningen met voldoende mensen en middelen. We maken met hen een **meerjarig plan ter bestrijding van alle vormen van discriminatie, haatzaaien en racisme**.
- **We bestrijden vrouwenhaat**, zowel 'online' als 'offline', krachtig. We bestrijden geweld tegen vrouwen achter de voordeur, waaronder seksuele uitbuiting.
- Wij treden op tegen **organisaties die zich schuldig maken aan discriminatie of racisme** met boetes en een meldplicht voor discriminerende verzoeken aan makelaars, verhuurders,

uitzendbureaus en vastgoedbemiddelaars. Ook kunnen organisaties zich hieraan schuldig hebben gemaakt uitgesloten worden van overheidssubsidies en de gunning van opdrachten en gaat de overheid aan de slag met de mogelijkheden van anoniem solliciteren en 'open hiring'.

- Voor **institutioneel racisme** is geen plek in onze samenleving. We zetten ons in tegen **etnisch profileren**. Overheids- en uitvoeringsorganisaties moeten hierbij het goede voorbeeld geven. We blijven inzetten op het verhogen van de aangiftebereidheid door de inzet van anti-discriminatieonderzoekers en het versterken van het politie netwerk 'roze in blauw'.
- We blijven werken aan de acceptatie, veiligheid en emancipatie van de LHBTQI+ gemeenschap. Het **Regenboogakkoord** is hiervoor de basis. We voeren dit akkoord zorgvuldig uit met (initiatief)wetgeving en beleid.
- We continueren de behandeling van voorstellen voor **een goede regeling voor draagmoederschap** en betrekken hierbij het rapport van de commissie onderzoek interlandelijke adoptie in het verleden (commissie-Joustra).
- Omdat mensen met een beperking gelijkwaardig deel moeten kunnen nemen aan de samenleving **ondersteunen wij het opnemen van een verbod op discriminatie op grond van een handicap** in artikel 1 van de Grondwet. Dit passen wij ook toe in de praktijk, waar toegankelijkheid de norm wordt.

Integratie en Inburgering

In een rechtvaardige samenleving mag je afkomst nooit je toekomst bepalen. Integratie is daarom van essentieel belang voor zowel mensen zelf als de Nederlandse samenleving. Succesvolle integratie vereist zowel het nemen van eigen verantwoordelijkheid, als een samenleving die iedereen de kans biedt zijn talenten te ontplooien. Meedoen dus. Door de taal te leren, aan het werk te zijn, actief deel te nemen aan onze samenleving en de fundamentele vrijheden en gelijkheden – verankerd in onze Grondwet – te respecteren.

- Om de integratie en inburgering van nieuwkomers te bevorderen, **gaan we door met de nieuwe inburgeringswet**. Ook de herinvoering van de inburgeringsplicht voor Turkse nieuwkomers wordt doorgezet. Het is van groot belang dat nieuwkomers (arbeidsmigranten, statushouders) zo snel mogelijk integreren in onze samenleving. Wederkerigheid is hierbij het vertrekpunt en daaruit volgt een wederzijdse opdracht. Van de nieuwkomer vergt dit burgerschap, leren van de taal en het vinden van werk. Kansrijke asielzoekers krijgen vanaf dag één les in de Nederlandse taal en we maken het makkelijker (vrijwilligers)werk te verrichten.
- Nieuwkomers worden gestimuleerd het beste uit zichzelf te halen. Ook met het leren van de taal. Het bereiken van **een zo groot mogelijke taalbeheersing** blijft het doel, bij voorkeur taalniveau B1, waarbij we afspraken maken met gemeentes om achterstanden in taal zo goed en snel mogelijk aan te pakken. Voor degenen die taalniveau B1 niet goed kunnen bereiken, blijft het streven erop gericht bij naturalisatie het taalniveau zoveel mogelijk naar B1 te verhogen. Het kabinet gaat hiertoe de mogelijkheden tot maatwerk verkennen, in lijn met het maatwerk bij de taaleis inburgering.
- Voor mensen met een meervoudige nationaliteit die alleen de Nederlandse nationaliteit als enkelvoudige nationaliteit wensen maar hun andere nationaliteit(en) niet kunnen afstaan, ondersteunen we een **privaatrechtelijk Nederlands register ongewenste nationaliteit**.

- **Maatschappelijke initiatieven** om inburgering te bevorderen worden ondersteund. Via vrijwilligersnetwerken en jongeren die hun maatschappelijke diensttijd vervullen, koppelen we nieuwkomers aan een 'maatje' om hen kennis te laten maken met de Nederlandse samenleving.
- Van nieuwkomers verwachten we dat zij onze democratie, rechtsstaat en grondrechten onderschrijven en de **fundamentele waarden respecteren**. We treden streng op tegen eerwraak en vrijheidsbeperking van meisjes, vrouwen en andere kwetsbaren en degenen die hieraan schuldig zijn. Hierbij worden de mogelijkheden verruimd om strafrechtelijk op te treden tegen medeplichtigen. We beschermen slachtoffers van huwelijksdwang, achterlating of genitale verminking, bijv. door een rechter een preventief beschermingsbevel te laten uitvaardigen en het verbieden van het aanprijzen, aanzetten of uitvoeren van maagdenvliesherstel. Ook komt er een meldplicht voor medewerkers in de zorg en het onderwijs bij eengerelateerd geweld, huwelijksdwang of vrouwelijke genitale verminking.
- Ongewenste buitenlandse beïnvloeding en financiering worden aangepakt. We nemen maatregelen om **ongewenste beïnvloeding zoveel mogelijk tegen te gaan**, o.a. door de werkzaamheden van de verder te versterken Taskforce problematisch gedrag en ongewenste buitenlandse financiering (Kamerstuk 35228, nr. 39) en de behandeling van het wetsvoorstel transparantie maatschappelijke organisaties (Kamerstukken 35646) voort te zetten.

5. Welvarend land

Ondernemende, innovatieve en eerlijke economie

Onze economie draait op bedrijven en ondernemers. Zij zijn onmisbaar voor Nederland. Dat vraagt om een goed vestigingsklimaat. We hebben enthousiaste startups, sterke mkb-ondernemers, onafhankelijke zzp'ers en een betrokken bedrijfsleven nodig voor een bloeiende samenleving en groeiende economie. In Nederland slaan grote en kleinere bedrijven de handen ineen voor het vergroten van ons toekomstig verdienvermogen. Alleen zo hebben we de middelen om te investeren in onze welvaart en publieke voorzieningen. We willen een economie die werkt voor mensen. Een economie waarin werkgevers een duurzame band met hun werknemers aangaan. Samen onderweg naar een ondernemende, innovatieve en eerlijke economie.

- Bedrijven komen uit een **zware periode door de coronacrisis** en het einde lijkt helaas nog niet in zicht. Daar waar financieel gezonde ondernemingen door corona niet vooruitkomen door schulden, spant het kabinet zich in om tot oplossingen te komen.
- **Voor deze coalitie is het mkb belangrijk.** Het groei- en innovatief vermogen van mkb-ondernemers en bedrijven wordt versterkt en ondernemerschap wordt gestimuleerd. Dat betekent een meetbare aanpak van regeldruk, waarbij we met de mkb-toets bij wetgeving toetsen of regels ook voor een mkb-ondernemer uitvoerbaar zijn. Het betekent ook het makkelijker maken om mensen in dienst te nemen en te houden, het wegnemen van onnodige belemmeringen bij financiering, het dichteren van de financieringskloof, ondersteuning bij digitalisering en verduurzaming, een betere positie van ondernemers in het faillissementsrecht en een meer strategische benutting van overheidsaanbestedingen.
- We **versterken het bedrijfsleven en het vestigingsklimaat** en stimuleren met een duidelijke strategie een maakindustrie die vooroploopt. Dat doen we door te voorzien in goed opgeleid personeel en het tekort aan technisch en praktisch opgeleide werknemers aan te pakken. Door het bieden van een stabiel en voorspelbaar ondernemingsklimaat. En door in te zetten op een gelijk speelveld en bescherming te bieden tegen oneerlijke concurrentie van buiten Europa. Andersom vragen we van bedrijven om hun eerlijke bijdrage te nemen en rekening te houden met mensen en leefomgeving. We zetten in op strategische onafhankelijkheid door productie van cruciale (half)producten in Europa en door het beschermen van vitale processen en het voorkomen van ongewenste zeggenschap in vitale bedrijven.
- We zetten het **Nationaal Groeifonds** door via investeringen in projecten gericht op kennisontwikkeling, onderzoek, ontwikkeling en innovatie. Zo versterken we ons verdienvermogen en verhogen we onze economische groei op de langere termijn.
- **Publiek-private samenwerking** op het terrein van kennis en innovatie blijft een belangrijk onderdeel van het bedrijfslevenbeleid. Het Topsectorenbeleid wordt gecontinueerd. We verhogen onze publieke investeringen in kennis en innovatie door het instellen van een fonds voor onderzoek en wetenschap en een intensivering van de kennis- en innovatiepijlers in het Groeifonds.
- Een bruisende winkelstraat is cruciaal voor de **leefbaarheid in dorpen en steden**. Het kabinet gaat samen met lokale overheden aan de slag om leegstand tegen te gaan en de samenwerking tussen retail, horeca en cultuur te stimuleren. Toerisme krijgt een volwaardige plek in het economisch beleid, waarbij ingezet wordt op spreiding.

- We staan mengformules toe door het **reguleren van 'blurring'** in winkelgebieden op een verantwoorde manier waarbij we streng toezien op alcoholmisbruik.
- De **continuïteit van familiebedrijven** wordt ondersteund door (reële) bedrijfsopvolging eenvoudiger en eerlijker te maken. Tegelijkertijd wordt oneigenlijk gebruik van de regeling tegengegaan.
- We zetten koers naar een kenniseconomie waarbij we, in lijn met de Lissabondoelstelling, **investeren in onderzoek en ontwikkeling**. We versterken de basis van onze kennisinstellingen en innovatieve ecosystemen, zoals het ruimtevaartcluster bij ESTEC, en stimuleren ze om in de regio en internationaal samen te werken. We ondersteunen innovatieve 'startups' en 'scale-ups' en richten het missie gedreven innovatiebeleid op de drie grote transities: klimaat en energie, digitalisering en sleuteltechnologieën, en de circulaire economie.
- Elke regio telt. **De Regio Deals zetten we voort**. We versterken de publiek-private samenwerkingsverbanden om de regionale economische kansen te benutten. Samen met de Brainportregio ontwikkelen we de mainport-status door. Er wordt in wet- en regelgeving rekening gehouden met de eigen positie van de grensregio's. We werken daartoe samen met Vlaanderen, Wallonië, Noord-Rijn Westfalen en Nedersaksen, waarbij knelpunten worden aangepakt.
- Met het oog op het behoud van een gelijk speelveld, wordt **maatschappelijk ondernemerschap** gefaciliteerd door de introductie van de Maatschappelijke B.V. Ook komt er voor maatschappelijk ondernemen één duidelijk kader met rapportage-eisen, en maakt het kabinet met een aangepast voorstel voor duurzaamheidsinitiatieven een uitzondering op de Mededingingswet mogelijk.

Cultuur en creatieve industrie

Cultuur is van wezenlijk belang voor onze samenleving en een investering in onze maatschappij: de verbindende, inspirerende en prikkelende kracht van kunst en cultuur brengt mensen bij elkaar brengt, daagt uit en biedt nieuwe perspectieven. Corona toonde het innovatie vermogen van de cultuursector, maar ook haar kwetsbaarheid..

- Om herstel, vernieuwing en groei weer mogelijk te maken, **investeren we structureel €170 miljoen per jaar** in de creatieve en culturele sector.
- We hebben daarbij aandacht voor het **verbeteren van de arbeidsmarktpositie** inclusief een eerlijk salaris voor makers in de gehele creatieve sector, van media en mode tot muziek. We stimuleren cultureel ondernemerschap.
- Er komt een **herstelplan** om zowel professionals, instellingen als amateurverenigingen er weer bovenop te helpen en te versterken.
- We willen cultuur toegankelijk maken voor iedereen, onder andere door een **goede regionale spreiding** door heel Nederland en extra investeringen in **cultuurparticipatie**.
- We willen meer aandacht geven aan onze **gezamenlijke geschiedenis**. Daarom draagt het Rijk bij aan een Nationaal Historisch Museum en een Slavernijmuseum. In aanloop naar het herdenkingsjaar 2023 besteden we extra aandacht aan dialoog over het slavernijverleden en hedendaags racisme.
- We stimuleren **muziek- en cultuureducatie op school**, waaronder bezoeken aan musea.
- We streven naar een toekomstgerichte **bibliotheek(voorziening) in elke gemeente**.
- We betrekken de **creatieve industrie** bij grote maatschappelijke opgaven.

Digitalisering

De huidige digitale revolutie biedt geweldige kansen voor onze samenleving en economie. Die kansen gaan we benutten met uitstekende digitale vaardigheden, een sterke Europese digitale markt, hoogstaande digitale infrastructuur en ambitieuze samenwerking in technologische innovatie. Tegelijkertijd zorgt digitalisering voor een digitale kloof en groeiende ongelijkheid in onze samenleving. Ook onze veiligheid, rechtsstaat, democratie, mensen- en grondrechten en concurrentievermogen staan onder druk. Dat vraagt om solide spelregels, toezicht en strategische autonomie.

- Wetenschap, bedrijfsleven, ‘startups’, ‘scale-ups’, kenniscoalities en overheid slaan de handen ineen om de **kansen die digitale technologie biedt te verzilveren**. We stimuleren innovatie en investeren in chips- en sleuteltechnologieën zoals kunstmatige intelligentie en quantum-computing. We pakken (in Europees verband) de marktmacht en datamacht van grote tech- en platformbedrijven aan om de concurrentiepositie van bedrijven en de privacy van burgers te verbeteren.
- Nederland wordt het **digitale knooppunt** van Europa en krijgt robuust, supersnel en veilig internet in alle delen van het land.
- We nemen het voortouw en zetten in Europees verband in op **versterking van de samenwerking tussen lidstaten op het gebied van digitalisering**, onder meer op mensgerichte inzet van kunstmatige intelligentie, digitale ethiek, ontwikkeling van digitale identiteit en cybersecurity en ‘open source’.
- Iedereen krijgt de kans om mee te komen door digitale kennis- en vaardigheden aan te bieden in het onderwijs en via om- en bijscholing. We pakken **digibetisme** gericht aan via een publiek-private strategie voor digitale geletterdheid en we verbeteren de toegankelijkheid van digitale overheidsdiensten, met behoud van alternatieven voor digitale overheidscommunicatie.
- We willen dat inlichtingendiensten beter in staat zijn om hun slagkracht te benutten en hun capaciteit uitbreiden om **nieuwe en toenemende digitale dreigingen en aanvallen** assertief op te sporen en te bestrijden, met waarborgen voor goed en effectief toezicht en digitale burgerrechten.
- **We beschermen onze bedrijven, vitale infrastructuur en economisch kapitaal** beter door centraal gecoördineerde structurele samenwerking tussen onder andere het Nationaal Cyber Security Centrum (NCSC), het Digital Trust Center (DTC), overheden, bedrijven en wetenschappers. Zij kunnen sneller en makkelijker informatie delen over digitale kwetsbaarheden en ‘hacks’.
- Cybercriminaliteit zoals ‘ransomware’ is zeer ondermijnend. We investeren daarom in een brede **meerjarige cybersecurity aanpak** en in cyberexpertise bij de politie, rechtspraak, het Openbaar Ministerie (OM) en defensie.
- **We erkennen fundamentele burgerrechten online**. We versterken daarom veilige digitale communicatie en passen geen gezichtsherkenning toe zonder strenge wettelijke afbakening en controle. We investeren in een sterke positie van de Autoriteit Persoonsgegevens en versterken samenwerking en samenhang tussen de diverse digitale toezichthouders. We regelen wettelijk dat algoritmes worden gecontroleerd op transparantie, discriminatie en willekeur. Een **algoritmetoezichthouder** bewaakt dit. De overheid geeft het goede voorbeeld door niet meer

data te verzamelen en onderling te delen dan nodig en ontwikkelt regels voor data ethiek in de publieke sector. We geven mensen een **eigen 'online' identiteit** en regie over hun eigen data.

- Grote online platformen worden verantwoordelijk om **desinformatie en haatzaaien** op hun platforms tegen te gaan. We beschermen kinderen extra tegen niet-passende 'online' reclame en kindermarketing, geven ze het recht om niet gevolgd te worden en geen dataprofielen te krijgen.

6. Gezondheid

Gezondheidszorg

Gezondheid is voor iedereen van groot belang. Dat realiseren we ons des te meer door de coronacrisis. Iedereen moet zeker zijn van passende en betaalbare zorg: jong of oud, nu en in de toekomst. Dat vraagt om samenwerking, aandacht voor de patiënt en ruimte voor iedereen die in de zorg werkt. Een gezonde samenleving vraagt ook om het nemen van verantwoordelijkheid voor onszelf en voor elkaar. Ons zorgstelsel is gebaseerd op solidariteit, omdat we willen dat iedereen die zorg nodig heeft, daar toegang tot heeft. Onze zorg is van hoog niveau en het stelsel staat niet ter discussie, maar verbeteringen in het stelsel zijn nodig. Mensen maken zich zorgen, of de zorg van morgen nog wel geleverd kan worden en of deze betaalbaar blijft. Daar moeten we werk van maken. Daarbij moeten we ook breder kijken naar gezondheid: onderwijs, sport, huisvesting, bestaanszekerheid en leefomgeving dragen allemaal bij. Kwetsbare mensen leven zeven jaar korter en vijftien jaar langer in minder goede gezondheid en kinderen die ongezond opgroeien staan veelal op een achterstand. Dat vinden we onacceptabel. We willen de zorg voor iedereen betaalbaar, beschikbaar en bereikbaar houden. Dat vraagt van de politiek goede en stevige keuzes en hervormingen, die tijd kosten en waarbij passende zorg de norm is.

Coronacrisis

- Wij gebruiken de lessen uit de coronacrisis, zoals het belang van samenwerking, ontschotting en nieuwe (digitale) werkvormen, en maken ons klaar voor toekomstige gezondheids crises door **versterking van de pandemische paraatheid**. Dit betekent een (Europese) inzet op o.a. onafhankelijkheid voor genees- en hulpmiddelen, het borgen van publieke belangen en het in overleg met experts instellen van zorgreserves. Daarnaast willen we een flexibele opschaling en inzet van de ic-capaciteit met name op personeel gebied. Ook versterken we de publieke gezondheidszorg.
- De coronacrisis heeft het uiterste van de zorg gevraagd en doet dat nog steeds. De werkdruk, het ziekteverzuim en de personeelstekorten zijn door de crisis nog verder verhoogd. **Werken in de zorg moet aantrekkelijker worden**. Daarom zijn de salarissen verhoogd. Van werkgevers vraagt dit daarnaast goed werkgeverschap, waaronder gerichte verbeteringen in waardering en de onregelmatigheidstoeslag. Een opleidingsakkoord in de Verpleeg- en Verzorgingshuizen en Thuiszorg (VVT) sector ondersteunt dit. Wij zorgen voor meer zeggenschap, een aanpak van de regeldruk, goede (bij)scholing en een betere samenwerking tussen (in)formele zorgverleners. Ook moet meer uren werken in de zorg lonend zijn.
- We overwegen of een **Chief Medical Officer**, die vanuit technisch-inhoudelijke kennis opereert, kan bijdragen aan betere publieke zorg.

Preventie, sport en bewegen

- We willen meer aandacht voor preventie en een gezonde levensstijl van jongs af aan. Kinderen die ongezond opgroeien staan veelal op een achterstand. **Vermijdbare gezondheidsverschillen pakken we daarom aan**. We zetten de doelen van het **Preventieakkoord** door, met als doel een gezonde generatie in 2040 met een focus op de jeugd door sport, voeding en bewegen. Dit vraagt een brede aanpak, met stimulering van gezonde keuzes en ontmoedigen van ongezonde keuzes, zonder mensen in hun vrijheid te beperken.

- We **stimuleren sport en bewegen** in het kader van het bevorderen van de gezondheid. Bij de sportvereniging begint een gezond leven. Daarom helpen we sportverenigingen om straks klaar te staan Nederlanders weer aan het sporten te krijgen.
- Wij verbreden het Preventieakkoord met **mentale weerbaarheid**.
- We verhogen de **belasting op suikerhoudende dranken** en we verhogen de accijnzen op tabak. We maken bindende afspraken met de industrie over gezondere voedingsmiddelen. We bezien hoe we op termijn een suikerbelasting kunnen invoeren en de BTW op groente en fruit naar 0% kunnen verlagen.
- We investeren extra in **onderzoek naar en de aanpak van Alzheimer, obesitas en kanker, zowel ten behoeve van volwassenen als van kinderen**.
- Om beter zicht te krijgen op de (maatschappelijke) impact van verslavingen stellen we een **Nationaal Rapporteur Verslavingen** in die periodiek rapporteert over de omvang en ontwikkeling van verslavingsproblematiek.

Gezondheidsstelsel ('cure' en 'care')

- **Passende zorg** is de norm. Dat betekent dat zorg bewezen effectief is en we overbehandeling voorkomen. Het betekent ook dat zorg gericht is op gezondheid, functioneren en kwaliteit van leven; dat zorg samen met patiënt en professional tot stand komt en dat zorg op de juiste plek geleverd wordt. Zorg die vaak voorkomt en niet complex is, is voor iedereen dichtbij beschikbaar, terwijl complexe zorg die weinig voorkomt gespecialiseerd is. We stellen toezichhouders en uitvoerders in staat hier adequaat op te sturen. We verbeteren en verbreden de toets op het basispakket op basis van een kader voor passende zorg. Er wordt ook gekeken naar bewezen (kosten)effectiviteit in de Wet langdurige zorg (Wlz), Jeugdwet en Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) 2015. Passende zorg betekent dat de tweede lijn dezelfde zorg niet voor een hoger tarief kan declareren maar ook dat de rol van huisartsen versterkt wordt en zij voldoende tijd en capaciteit hebben.
- **De planbare en acute zorg moet toekomstbestendig gemaakt worden**. Aan de hand van de juiste zorg op de juiste plek vragen wij de Nationale Zorgautoriteit (NZa) **regiobeelden** op te stellen, die kunnen leiden tot een herschikking van het zorglandschap waarbij een integraal aanbod en passende zorg over domeinen heen voor iedereen in Nederland ongeacht woonplaats de normen zijn.
- We **vergroten de grip op stijgende zorgkosten van dure genees- en hulpmiddelen** en willen dat deze tegen een eerlijke prijs op de markt komen. We zetten in op transparantie in prijsopbouw en -onderhandeling mede door Europese samenwerking.
- In combinatie met de inzet op passende zorg en een praktijk ondersteuner huisarts (POH) kan de **geestelijke gezondheidszorg** (GGZ) zich meer richten op complexe problematiek en wordt de instroom beperkt. Om de druk op crisiszorg te voorkomen verwachten wij dat alle professionals in de GGZ bereikbaarheidsdiensten tijdens de avonden, nachten en weekenden draaien.
- Ouderen moeten **gezond ouder kunnen worden** in hun eigen of passende omgeving. Dat betekent onder andere inzetten op meer seniorenwoningen en andere woonvormen, levensloopbestendige woningen, mantelzorg, digitale zorg, domotica en valpreventie. Daarbij mag van mensen zelf ook iets verwacht worden. Wij stimuleren gemeenten om mogelijk kwetsbare ouderen vroeg in beeld te hebben en langer thuis wonen mede te faciliteren.
- Voor een toekomstbestendige ouderenzorg wordt **wonen en zorg stapsgewijs gescheiden** zodat langer thuis wonen nog meer gestimuleerd wordt. Hierbij is expliciete aandacht voor innovatieve

woonvormen en voor de mogelijkheid voor iedereen, ongeacht inkomen, om betaalbaar langer thuis te blijven wonen met zorg.

- Mensen met een beperking hebben een ongekend potentieel voor de samenleving en hebben daarbij soms praktische ondersteuning nodig. We blijven investeren in de gehandicaptenzorg en gaan door met de goede initiatieven uit het **programma Onbeperkt Meedoen**. Het persoonsgebonden budget (PGB) blijft een geschikt middel voor eigen regie, waarbij passende zorg centraal moet staan.
- Goede, tijdige en passende jeugdzorg, met een belangrijke rol voor de eigen omgeving, voorkomt zwaardere zorg. We bakenen duidelijk af wat we onder **jeugdzorg** verstaan en gemeenten worden in staat gesteld om dit te leveren. Gespecialiseerde jeugdzorg (waaronder jeugd-GGZ) wordt centraler ingekocht. De jeugdbeschermingsketen wordt verbeterd waarbij de rechtsbescherming van het kind en het gezin centraal staan.
- **Iedereen blijft eigenaar van de eigen gezondheidsgegevens**. Gegevens- en datauitwisseling tussen patiënt/cliënt en aanbieder en aanbieders onderling wordt, conform privacywetgeving, verbeterd waarbij uniformiteit noodzakelijk is. Een goed functionerende persoonlijke gezondheidsomgeving (PGO) voor patiënten is het einddoel.
- **Het eigen risico maken we slimmer en betaalbaarder**. Mensen hoeven niet in een keer hun gehele eigen risico te betalen maar een betaling per behandeling tot een maximum van 385 euro. Daarnaast willen we de stapeling van eigen bijdragen monitoren en tegengaan. bijvoorbeeld door maximering van de eigen betalingen bij het geneesmiddelenvergoedingssysteem (GVS).
- Het **abonnementstarief** heeft geleid tot een beperking van stapeling van zorgkosten en is transparant en eenvoudig in de uitvoering. Door stijgend gebruik van de huishoudelijke hulp staat de beschikbaarheid van voorzieningen onder de Wmo onder druk. Daarom werken we naar een **eerlijkere eigen bijdrage voor de huishoudelijke hulp** met landelijke normen en met oog voor betaalbaarheid van lage- en middeninkomens. Hierdoor blijven hulp en ondersteuning beschikbaar.
- Een contract vormt de basis voor aanbieders en verzekeraars om afspraken te maken over passende zorg, betaalbaarheid en doelmatigheid. Daarom **verbeteren we het contracteerproces**. Als in de GGZ en wijkverpleging ongecontracteerde zorg onvoldoende afneemt, wordt de aanpak verstevigd. Gedacht wordt aan verplichte kwaliteitsregistratie en onafhankelijke indicatiestelling. Als dit onvoldoende effectief is, wordt gekeken naar een geringe eigen bijdrage of een verlaging van de vergoeding van ongecontracteerde zorg. Dit alles met behoud van keuzevrijheid voor de patiënt.
- We werken aan een **goed inzicht in de kwaliteit** van de geleverde zorg en het **aanpakken van niet-integere zorgbestuurders en zorgondernemers**. Tegen fraude en oneigenlijk gebruik, onder andere van vastgoed, treden wij op, zeker als de basis van de zorg niet op orde is. Daarnaast stellen we (nadere) voorwaarden aan winstuitkering om excessieve winstuitkering door zorgaanbieders tegen te gaan, dan wel te voorkomen. Onder strenge randvoorwaarden kan het mogelijk zijn dat er risicodragend kapitaal aangetrokken wordt voor investeringen in de kwaliteit van zorg.
- Voor transformatie naar passende zorg, de bestuurbaarheid van ziekenhuizen en afremmen van perverse prikkels hebben ook medisch-specialistische bedrijven een verantwoordelijkheid. **Indien bij deze medisch-specialistische bedrijven onvoldoende verbetering optreedt binnen twee jaar**

zal er regelgeving komen zodat alle medisch specialisten in loondienst gaan. Daartoe wordt regelgeving voorbereid.

- Een eigen thuis is van wezenlijk belang voor iemands bestaanszekerheid. We zetten in op het voorkomen van dakloosheid, vernieuwing van de maatschappelijke opvang en het realiseren van woonplekken met passende ondersteuning voor (dreigend) dakloze mensen.

Medisch-ethische vraagstukken

Bij medisch ethische vraagstukken spelen meerdere waarden een rol, zoals autonomie, de beschermwaardigheid van het leven en wetenschappelijke vooruitgang. Zij vergen een zorgvuldig en respectvol debat, waarbij gebruik gemaakt wordt van maatschappelijke dialoog, adviezen van de Gezondheidsraad, ethische reflecties en (wets)evaluaties.

Integrale benadering voor zwangerschap, abortuszorg en geboorte

Bij de zorg rondom zwangerschap en geboorte zijn gezondheid van vrouw en kind, autonomie van de vrouw en passende zorg en voorlichting leidend. De komende jaren verbeteren we de integrale ondersteuning bij zwangerschappen, een goede start voor kinderen en het voorkomen van onbedoelde en ongewenste zwangerschappen. We garanderen toegankelijke abortuszorg en spannen ons vanwege de impact die een abortus kan hebben in om de (na)zorg te verbeteren en het aantal (herhaal)abortussen te verminderen.

- We bieden jongeren, jongvolwassenen evenals vrouwen in een kwetsbare situatie **seksuele voorlichting** aan met aandacht voor veilige seks, wederzijdse instemming en de gevolgen en mogelijkheden bij (ongewenste en onbedoelde) zwangerschappen.
- We verbeteren het inzicht in de reden voor abortussen zodat wij ons kunnen inspannen om, samen met maatschappelijke organisaties, passende voorlichting en ondersteuning te bieden waardoor we het **aantal ongewenste en onbedoelde zwangerschappen en (herhaalde) abortussen kunnen verminderen**. Daartoe stellen wij ook anticonceptie gratis en toegankelijk beschikbaar voor kwetsbare groepen.
- We versterken de **rol van de huisarts** rondom zwangerschap zodat deze extra ondersteuning kan bieden aan zwangere vrouwen juist ook in een kwetsbare situatie.
- **Aanhangige initiatiefvoorstellen van wet tot wijziging van de Wet afbreking zwangerschap (Wafz)**, nl. het voorstel tot wijziging van de Wafz in verband met het verbeteren van de informatieverstrekking en de ondersteuning aan ongewenst zwangere vrouwen (35338), het voorstel tot wijziging van de Wafz alsmede enkele andere wetten in verband met de legale medicamenteuze afbreking van de zwangerschap via de huisarts (34891) en het voorstel tot wijziging van de Wafz in verband met het afschaffen van de verplichte minimale beraadtermijn voor de afbreking van zwangerschappen (35737), zijn een **persoonlijke afweging voor Kamerleden**.
- We **verbeteren de nazorg** aan vrouwen die kiezen voor zwangerschapsafbreking, het afstaan van een kind ter adoptie, pleegzorg of bevallen onder geheimhouding.
- We stellen de **niet-invasieve prenatale test (NIPT) en 20-wekenecho** voor alle vrouwen zonder kosten beschikbaar. Onderdeel van de prenatale screenings is voldoende tijd voor ‘counseling’, reflectie en voorlichting over de mogelijkheden van leven met een beperking.

- We zorgen voor betere bekendheid met en toegang tot zorg voor zieke of vroeggeboren baby's en ondersteunen onderzoek ter verbetering van **neonatologische zorg**.
- We voeren in elke gemeente het programma **Kansrijke Start** in. Zo ondersteunen we vrouwen en pasgeborenen bij de eerste 1000 dagen die cruciaal zijn voor gezondheid, welzijn en latere ontwikkeling.

Waardig ouder worden en waardig sterven

Rond het levenseinde, zelfgekozen of niet, verdienen mensen liefdevolle zorg. Waardig ouder worden willen wij allemaal, maar niet iedereen beleeft dat als zodanig. Met respect voor verschillen verbeteren we de zorg rondom het (zelfgekozen) levenseinde.

- We blijven ons inzetten voor **waardig ouder worden**, allereerst door passende ouderenzorg. We zetten de maatschappelijke coalitie 'Een tegen eenzaamheid' voort. Daarnaast moedigen we de ontmoeting van jongeren en ouderen aan bijvoorbeeld door een vrijwillige maatschappelijke diensttijd en woonplekken waar jongeren betaalbaar kunnen samenleven met ouderen.
- We versterken de **deskundigheid van artsen** in het handelen rondom het (zelfgekozen) levenseinde en bevorderen dat arts en patiënt tijdig met elkaar praten over de wensen rondom het levenseinde, zodat een patiënt de verschillende opties kan wegen ('advanced care planning').
- We gaan aan de slag met de aankomende **vierde evaluatie van de Wet toetsing levensbeëindiging op verzoek en hulp bij zelfdoding** om het verschil tussen euthanasie en palliatieve zorg te verduidelijken. We versterken de palliatieve zorg inclusief hospices.
- Over **levenseindebegeleiding van ouderen op verzoek** verschillen de meningen in de samenleving en in de politiek, ook in deze coalitie. Een ieder zal een persoonlijke afweging maken bij het initiatiefwetsvoorstel 'toetsing levenseindebegeleiding van ouderen op verzoek' (Kamerstuk 35534).

Embryowet

Over onderwerpen die de embryowet raken wordt door de coalitiepartijen verschillend gedacht. Ze raken aan de wens om ernstige ziektes te voorkomen en aan de beschermwaardigheid van het leven.

- Op basis van de derde evaluatie van de Embryowet (2021) zal het kabinet de **Embryowet op onderdelen aanpassen**, waaronder de aanpassing van de definitie van embryo met inachtneming van de ontwikkeling op het gebied van 'embryo-like structures' (ELS) en het reguleren van twee typen mens/dier combinaties die thans buiten het bereik van de Embryowet vallen. De Gezondheidsraad wordt om advies gevraagd ten aanzien van de wenselijkheid en aanvaardbaarheid van het opschuiven van de veertiendagengrens in de embryowet. Ook nemen we deel aan de dialoog over kiembaanmodificatie in Europees verband.
- De fracties van D66 en VVD zullen **twee initiatiefvoorstellen** voorbereiden. Dit betreft ten eerste een initiatief over pre-implantatie genetische diagnostiek bij dragers van ernstige erfelijke afwijkingen die zich in volgende generaties kunnen voordoen. Daarnaast worden de eerste stappen gezet tot aan wetsbehandeling met een initiatiefwet die het verbod op het doen ontstaan van embryo's voor andere doeleinden dan het laten ontstaan van een zwangerschap, onder voorwaarden en na goedkeuring van het onderzoek door de CCMO (Centrale Commissie Mensgebonden Onderzoek), opheft. Met het oog op beide wetsvoorstellen starten initiatiefnemers een uitgebreide adviesronde en zullen zij de uitkomsten hiervan betrekken bij het maken van de wetgeving.

7. Internationaal

Buitenlands beleid

We leven in een wereld met veranderende machtsverhoudingen en instabiliteit rond Europa. Door de opstelling van landen als China en Rusland en de sterkere focus van de VS op Azië moeten we onze vrijheid, veiligheid en welvaart actiever beschermen. We staan voor grote mondiale uitdagingen, zoals klimaatverandering, pandemiebestrijding, migratie, economisch herstel en ongelijkheid. Ook de internationale rechtsorde, mensenrechten en kwetsbare groepen staan meer onder druk. Dit alles vraagt een voortrekkersrol van het Koninkrijk der Nederlanden en een sterke en slagvaardige EU. Europa brengt Nederland vrede, veiligheid en welvaart. Naast een economische gemeenschap is de EU een waardengemeenschap. De EU moet een speler zijn in plaats van een speelveld voor andere grootmachten.

Europese Unie

- Nederland neemt een leidende rol om de **EU slagvaardiger, economisch sterker, groener en veiliger** te maken. Daarbij werkt Nederland intensief samen met gelijkgezinde landen en waar nodig vormen we kopgroepen om tot oplossingen te komen, bijvoorbeeld op de gebieden klimaat, migratie, veiligheid, handel en het tegengaan van belastingontwijking. We voeren EU-richtlijnen uit.
- Lidstaten die gedeelde waarden, afspraken of de democratische rechtsstaat schenden worden teruggefloten, o.a. via het **rechtsstaatmechanisme**.
- We zetten in op open **strategische autonomie van de EU** en stimuleren innovatiekracht en slimme industriepolitiek. Zo worden we leidend in digitalisering en nieuwe technologieën.
- Voor het **EU buitenlandbeleid** zetten we ons in om het vetorecht af te schaffen bij sancties, mensenrechtenschendingen en civiele missies. We onderzoeken vervolgens op welke onderdelen van het EU buitenlandbeleid dit nog meer wenselijk en haalbaar is voor meer slagvaardigheid.
- We onderzoeken de opties voor een **Europese veiligheidsraad** en doen concrete voorstellen.
- We zetten in op digitale dienstenbelasting, vliegtaks, CO2-grensheffing en minimum tarief voor winstbelasting om oneerlijke concurrentie tussen lidstaten te voorkomen. Deze worden in principe nationaal geïncasseerd. Ook werken we samen tegen belastingontduiking.
- We zetten ons in voor een **gezond en prudent macro-economisch beleid** en benodigde hervormingen door lidstaten, gericht op houdbare schulden, meer economische groei en opwaartse convergentie. We benaderen een modernisering van het Stabiliteit- en Groeipact (SGP) constructief, wanneer deze is gericht op de houdbaarheid van de schulden en opwaartse economische convergentie. Bij het bovenstaande stellen we effectieve handhaving als eis.
- Om de **democratische legitimiteit** te vergroten, willen we dat het Europees Parlement een individuele Eurocommissaris kan doen aftreden. We onderzoeken hoe het systeem van de 'spitzenkandidaat' lijsten bij Europese verkiezingen kan worden verbeterd. We staan open voor verdragswijzigingen n.a.v. de conferentie over de toekomst van Europa als dit in het Nederlands en Europees belang is.
- We spannen ons in om **besluitvorming in de EU transparanter** te maken voor burgers en nationale parlementen. Daarbij willen wij resultaten en toegevoegde waarde van EU-beleid zichtbaarder maken. We verankeren dit in een Europawet.
- We zetten ons binnen de EU in voor **intensievere samenwerking met en ondersteuning van landen op de Westelijke Balkan**. We zijn strikt en fair bij toetreding.

Buitenlandse zaken

- Wij **geven het buitenlandbeleid vorm langs de volgende vijf lijnen**: 1) bevorderen van de internationale samenwerking door een voortrekkersrol in de EU en multilaterale organisaties, via het versterken van de trans-Atlantische band en nieuwe partnerschappen, 2) meer focus op onze internationale belangen, 3) verminderen van de afhankelijkheid voor strategische goederen en grondstoffen, 4) respect voor mensenrechten blijven bevorderen in ons buitenlands beleid, 5) betere en toegankelijke dienstverlening voor Nederlanders in het buitenland (o.a. via een sterker postennetwerk).
- We zetten de **economische macht van de EU** strategisch in, onder andere door sancties in te stellen die ook extraterritoriaal kunnen zijn.
- **Militaire missies** zijn in overeenstemming met het volkenrecht en bij voorkeur op grond van een duidelijk mandaat van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties (VN), waarbij we de lessen uit eerdere missies betrekken.
- We dragen binnen de bondgenootschappelijke verplichtingen bij aan een **kernwapenvrije wereld**.
- **Buitenlandse inmenging gaan we tegen**, o.a. door spionage strafbaar te stellen. Nationale en internationale veiligheid raken steeds meer verweven. Daarom richten we een nationale veiligheidsraad op.
- De **Rijkswet Nederlanderschap** leidt in sommige situaties tot onwenselijke problemen. We herzien het automatisme waarbij Nederlanders met een meervoudige nationaliteit buiten het EU-grondgebied (na tien jaar) hun Nederlanderschap verliezen en maken het voor hen makkelijker het Nederlanderschap te behouden naast hun andere nationaliteit of, voor degenen die het na 1 april 2003 verloren, te herkrijgen.
- Nederland blijft er, met de getroffen landen, alles aan doen om **waarheidsvinding, gerechtigheid en rekenschap te bewerkstelligen voor de aanslag op vlucht MH17**, onder meer door de vervolging en berechting van de daders.
- We spreken ons uit en treden gericht op tegen **mensenrechtenschendingen**. We hebben daarbij speciale aandacht voor de meest grove mensenrechtenschendingen (zoals misdrijven tegen de menselijkheid), geloofsvrijheid (waaronder christenvervolging), LHBTIQ+ en persvrijheid. De bestaande gezanten voor specifieke thema's blijven. We verhogen de bijdrage aan het mensenrechtenfonds.
- Nederland kijkt samen met een representatief aantal gelijkgestemde EU lidstaten de **erkenning van genocides** en onder welke voorwaarden gezamenlijk tot erkenning van genocides kan worden overgegaan. Uitspraken van internationale gerechts- of strafhoven, wetenschappelijk onderzoek en/of vaststellingen door de VN-Veiligheidsraad zijn hierbij zwaarwegend.
- In het **Midden-Oosten Vredesproces** blijft Nederland zich inzetten voor de tweestaten oplossing en het verbeteren van de relaties en praktische samenwerking tussen Israëliërs en Palestijnen.

Defensie

- We investeren deze kabinetsperiode €10,7 miljard in onderhoud en intensivering van onze defensie uitgaven. Structureel trekken we €3 miljard uit.
- Een **krachtige NAVO** blijft de hoeksteen van onze collectieve verdediging. Wel zullen Europese landen vaker op eigen kracht conflicten moeten oplossen. We **versterken onze krijgsmacht** en

verhogen de uitgaven fors richting de drie grondwettelijke taken en internationale verplichtingen.

- Wij brengen de **basis op orde**. Hiervoor moderniseert Defensie het loonebouw en het personeelsbeleid en werkt het achterstanden in materieel, ICT, voorraden en medische capaciteiten weg. We versterken de ‘combat (service) support’ en inzetvoorraden om de inzetbaarheid te vergroten. Defensie stoot overbodig vastgoed af en moderniseert en verduurzaamt benodigd vastgoed met oog voor regionale impact.
- We investeren in **modern materieel** (inclusief digitalisering, innovatie en benodigde nieuwe capaciteiten) en hanteren daarbij een langjarig perspectief.
- We **verdiepen de samenwerking met omringende Europese landen**. Om onze kerntaken goed uit te kunnen blijven voeren zetten we een langjarig traject in van intensieve samenwerking en versterking van onze specialismen. Dat vergroot de kwaliteit, kwantiteit en doelmatigheid van onze krijgsmacht. Zo zetten we in op gezamenlijk inkopen, vergroten we de interoperabiliteit en zetten we verdere stappen met de Duitse landmacht door eenheden samen te voegen. Ook in onderhoud werken we samen met omringende landen.
- Binnen de NAVO concentreert Nederland zich meer op de **bescherming van de eigen regio**.
- We versterken onze specialismen in **‘cyber’ en inlichtingen**. Dit gebeurt in nauw overleg met onze belangrijkste partners.
- Op EU-niveau versterken we de samenwerking in de vorm van **gemeenschappelijke missies en oefeningen**, zoals antipiraterij, onderzoek en ontwikkeling, militaire mobiliteit, cyber en het tegengaan van desinformatie. We ondersteunen de ontwikkeling van EU ‘Battle Groups’ tot ‘Rapid Deployment Capacity’. Hiertoe wordt het militair hoofdkwartier van de EU versterkt, waarbij dubbelingen met de NAVO zoveel mogelijk worden vermeden.
- Voor onze **strategische onafhankelijkheid** houden we, binnen de EU-regels, oog voor een vitale defensiesector in Nederland met een gelijkwaardiger Europees speelveld.
- Nederland speelt een actieve rol in de Europese **ontwikkeling van defensiecapaciteiten**, en sluit daarvoor aan bij de groeiende consensus over wederzijdse erkenning van vergunningen.
- **Bij rijksbrede regels** en beleid houden we rekening met de bijzondere positie van Defensie.

Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking

- Nederland voert een **actief handelsbeleid**, waarbij handels- en investeringsverdragen (zoals CETA) een belangrijk instrument zijn. Bij deze verdragen zetten we in op hoge standaarden voor eerlijke productie, mensenrechten, voedselveiligheid, duurzame groei en klimaat .
- Tegelijkertijd **beschermen we onze ondernemers tegen ongewenste investeringen en oneerlijke concurrentie**. We ondersteunen ondernemers en het mkb om in de wereld succesvol te zijn. We vergroenen onze handelsinstrumenten in lijn met de uitkomsten van de akkoorden van Parijs en Glasgow.
- Nederland bevordert in de EU de **internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen wetgeving** (IMVO) en voert nationale IMVO-wetgeving in die rekening houdt met een gelijk speelveld met de omringende landen en implementatie van mogelijke EU-regelgeving.
- We streven ernaar arbitrage waar mogelijk via het nieuwe **geschillenbeslechtingshof** of nationale instituties in te richten, en aanvullende mechanismen transparant te maken.
- We **verhogen de uitgaven aan Ontwikkelingssamenwerking (OS)** met structureel €500 miljoen richting de internationale norm en besteden deze extra uitgaven aan het wereldwijde

vaccinatieprogramma COVAX, het helpen van ontwikkelingslanden met een groene doorstart in klimaatmitigatie en klimaatadaptatie, en voor opvang in de regio (evt. als onderdeel van bredere migratieafspraken).

- We houden focus in het OS beleid. Zo leveren we een **grotere bijdrage aan de Sustainable Development Goals (SDG's)** en het bestrijden van de grondoorzaken van armoede, terreur, migratie en klimaatverandering. Met nationale partners, waaronder het maatschappelijk middenveld, en internationale partners zetten we ons in voor deze ambitieuze doelen.
- We ontwikkelen een **Nederlandse 'Global Health' strategie** en zetten in op de uitbanning van HIV in het kader van de seksuele en reproductieve rechten en gezondheid (SGRG) en TBC in 2030.
- We formuleren een **gerichte Afrika-strategie**. Deze strategie beoogt een gelijkwaardige economische ontwikkeling te stimuleren, armoede te verminderen, mensenrechten te verbeteren, irreguliere migratie te beperken.
- Een deel van het OS-budget blijft beschikbaar voor **noodhulp**, waaronder via nationale partners zoals de Dutch Relief Alliance. Binnen de gelden voor noodhulp is budget beschikbaar voor het aanbieden van psychosociale zorg.

Migratie

Nederland staat voor een rechtvaardig, humaan en effectief asiel- en migratiebeleid. Wij willen migratie zoveel mogelijk in goede banen leiden en meer grip krijgen op migratie. Op wie er binnen komt, wie er mag blijven of terug moet. Het migratiebeleid stoelt op twee pijlers, die naast elkaar staan en gelijktijdig en in samenhang uitgevoerd worden: het verbeteren en versterken van legale migratie en parallel het beperken van irreguliere migratie, bestrijden van overlast en misbruik en bevorderen van terugkeer bij onrechtmatig verblijf. Ons doel is om migratie zoveel mogelijk gestructureerd te laten verlopen, ongewenste migratiestromen zoveel mogelijk te beperken en het draagvlak voor migratie in onze samenleving te behouden en te versterken. Dit conform internationale verdragen en EU-regelgeving. Voor de komende jaren vergt dit (financiële) steun voor opvang in de regio en effectievere en slimmere samenwerking binnen de Europese Unie. Maar het vraagt ook om het eigen huis op orde te brengen met snellere en zorgvuldiger asielprocedures, stabielere uitvoering, het tegengaan van overlast, en sneller starten met integratie of terugkeer.

Arbeidsmigratie

- Demografische ontwikkelingen, waaronder migratie, zijn van grote invloed op bijvoorbeeld de arbeidsmarkt en woningmarkt in Nederland. Om **meer grip te krijgen op migratie** en tijdig te kunnen anticiperen willen wij periodiek inzicht krijgen op de verwachte arbeids-, kennis- en asielmigratie. Daarbij is een mogelijkheid om te gaan werken met een **beleidsmatig richtgetal** van migratie naar Duits voorbeeld. De Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken (ACVZ) komt met een advies op dit onderwerp. Dit advies zal zwaar wegen bij de beleidsontwikkeling.
- **Meer structuur in arbeidsmigratie:** in de EU is er vrij verkeer van personen. Daarnaast is er ook arbeids- en kennismigratie van buiten de EU. Verschillende bedrijven en sectoren hebben deze mensen hard nodig. Om misstanden bij arbeidsmigratie tegen te gaan, voeren wij de aanbevelingen uit het rapport van **Aanjaagteam Bescherming Arbeidsmigranten** (Commissie Roemer) uit. Dit om uitbuiting van werknemers tegen te gaan, slechte huisvesting aan te pakken, en oneerlijke concurrentie en verdringing op de arbeidsmarkt te voorkomen.
- Als onderdeel van **afspraken met derde landen** over het terugnemen van uitgeprocedeerde asielzoekers, maken wij beleid om in dit kader een gerichte visumverlening en tijdelijke legale en circulaire arbeidsmigratie mogelijk te maken binnen strikte wederzijdse afspraken.

Asiel

- In Nederland is er altijd ruimte om mensen op te vangen die op de vlucht zijn voor oorlog, geweld en vervolging. Daarbij nemen wij ook internationaal onze verantwoordelijkheid. Samen met andere Europese landen blijven we bijdragen aan humanitaire hulpverlening aan vluchtelingen op o.a. de Griekse eilanden. Wij zetten in op een **effectief en menswaardig Europees asielbeleid**. In deze kabinetsperiode werken we aan een fundamentele herziening van het gezamenlijke Europese asielsysteem (GEAS) zoals voorgesteld door de Europese Commissie en neergelegd in de kabinetsappreciatie, maar, als dit niet snel genoeg gaat, werken we hieraan verder met een kopgroep van gelijkgestemde lidstaten.
- In het geval van een humanitaire crisis of een fors hogere instroom van mensen die in Nederland asiel aanvragen, werken we samen met gelijkgezinde en ons omringende landen op het gebied van **bewaken van de grenzen, relocatie en verdere operationele samenwerking**. Daarmee hebben we een mechanisme om in tijden van crisis adequaat op te kunnen treden.
- In het EU-migratiebeleid willen wij inzetten op **migratiepartnerschappen met derde landen** die materieel voldoen aan de voorwaarden van het Vluchtelingenverdrag om migratiestromen te beheersen en terugkeer te realiseren. In ruil voor bijvoorbeeld afspraken over handel, hulp, steun bij opvang en tijdelijke legale en circulaire arbeidsmigratie, worden afspraken gemaakt om uitgeprocedeerde asielzoekers uit deze landen terug te nemen en irreguliere migratie tegen te gaan. Tegelijkertijd kunnen aan landen die niet meewerken instrumenten worden onthouden die voor hen van belang zijn, bijvoorbeeld visa.
- Om irreguliere migratie en mensenhandel tegen te gaan, willen wij de **bescherming van de buitengrenzen van de EU verder versterken** binnen internationale verdragen. Ook wordt de strafmaat voor mensensmokkel verhoogd.
- Om de **grondoorzaken van migratie** aan te pakken, versterken wij onze buitenlandse handel en ontwikkelingssamenwerking. Wij verhogen onze bijdrage aan de opvang van vluchtelingen in de regio.

Uitvoering op orde

- Nederland kent op papier een goede asielprocedure, maar in de praktijk zijn verbeteringen mogelijk. De aanbevelingen van het rapport van de **Commissie Langdurig Verblijvende Vreemdelingen** (commissie-Van Zwol) voeren wij integraal uit. Zo garanderen wij tijdigheid en zorgvuldigheid, voorkomen we onnodige stapeling van procedures, borgen we de menselijke maat, en gaan we het frustreren van terugkeer en vertrek van afgewezen asielzoekers tegen. In navolging van een van de aanbevelingen van deze commissie beziet het kabinet op korte termijn hoe in de asielprocedure het belang van het kind beter meegewogen wordt, daarbij rekening houdend met internationale jurisprudentie en het beleid in ons omringende landen.
- De **financiering van de partners in de asielketen (met name IND en COA) moet stabiel** en daarmee toekomstbestendiger worden. We investeren hiertoe €200 miljoen structureel. We versterken de expertise bij de IND inzake de beoordeling van de LHBTI'ers en bekeerlingen waarbij externe expertise wordt betrokken.

Opvang en terugkeer

- Overlastgevende asielzoekers, veelal veiligelanders, zetten het draagvlak voor opvang van echte vluchtelingen en de leefbaarheid voor omwonenden onder druk, ook ten nadele van medewerkers en medebewoners. Daarom is de afgelopen jaren een stevig pakket aan

maatregelen vastgesteld om overlast aan te pakken. We continueren en intensiveren de huidige **aanpak om overlastgevers** in AZC's, opvang en rond deze opvang en in het OV aan te pakken.

- **Mensen die niet rechtmatig in Nederland mogen blijven, moeten terugkeren naar het land van herkomst.** We zetten in op effectieve maatregelen die gericht zijn op of bijdragen aan terugkeer of vertrek van mensen die niet in Nederland mogen blijven. Dit doen wij door intensieve begeleiding via het terugkeerspoor uit te breiden, de meldplicht aan te scherpen, het onderwijs in gezinslocaties in AZC's in te richten op onderwijs in de taal van het land van herkomst en het uitbreiden van de Landelijke Vreemdelingen Voorziening (LVV) naar een landelijk dekkend netwerk waarbij de opvang altijd gericht is op terugkeer. Zelfstandige gemeentelijke opvang is dan niet meer nodig en wordt door het Rijk niet meer gefinancierd. Als sluitstuk van een zorgvuldig proces wordt in de wet het middel van de **ongewenstverklaring** aangepast zodat deze ook betrekking kan hebben op uitgeprocedeerde asielzoekers die weg moeten, die weg kunnen, maar die niet meewerken aan hun terugkeer of vertrek en daarbij richten we ons in het bijzonder op diegenen die overlast veroorzaken.
- Na de invoering van de hierboven genoemde maatregelen ten behoeve van terugkeer, verhogen wij het **UNHCR** (United Nations High Commissioner for Refugees) quotum van 500 naar 900.
- Dit verhoogde quotum voorziet ook in **uitzonderlijke situaties** waarin een beroep wordt gedaan op Nederland vanuit Europese solidariteit.
- We zetten de behandeling van het **wetsvoorstel vaststellingsprocedure staatloosheid** (Kamerstukken 35687) voort. Hierbij wordt gezien of aanvullend onderzoek van belang is naar omvang van en omgang met langdurig verblijvende ongedocumenteerden en staatlozen in Nederland.

Bijlage: financiën

Dankzij prudent begrotingsbeleid beschikt het kabinet over voldoende financiële buffers om de coronacrisis in financieel opzicht goed te doorstaan. De grote opgaven waar we de komende jaren voor staan, gaan in financieel opzicht wederom veel vragen. Een daadkrachtige aanpak mag echter niet ten koste gaan van een solide begroting op langere termijn. Met het oog daarop hanteert dit kabinet een trendmatig begrotingsbeleid met daarbij duidelijke spelregels.

- We kiezen voor een evenwicht tussen een kabinet dat de grote maatschappelijke problemen oplost en voldoende budgettaire prudentie. Daarbij koersen we op een begrotingstekort dat zo snel als mogelijk teruggaat naar een dalend pad. We accepteren een tijdelijk hogere schuld om daarmee maatschappelijke opgaven op te lossen en we streven vervolgens naar een dalende schuld. Rekening houdend met externe omstandigheden hoort daar een onderliggend EMU-saldo van $-1\frac{3}{4}\%$ bbp bij.
- Dit betekent een structurele budgettaire ruimte van ca. € 13 miljard en voor de komende 10-15 jaar een grotere incidentele ruimte. Met die incidentele ruimte kunnen de grote maatschappelijke opgaven zoals klimaat, stikstof en achterstallig onderhoud opgelost worden. Dit vanuit de gedachte dat als die problemen nu niet worden opgelost, de kosten op lange termijn verder zullen stijgen. Ten behoeve van klimaat en stikstof worden er fondsen gevormd ter hoogte van € 60 mld. Deze fondsen vragen om een robuust mechanisme en governance van besluitvorming cf. bijvoorbeeld het MIRT en Deltafonds. De governance wordt gestoeld op een aantal doelen en principes: het bieden van planningszekerheid voor de langere termijn, doorzettingsmacht voor verantwoordelijke bewindspersonen, controle op doelmatigheid en doeltreffendheid door de minister van Financiën en stevige parlementaire controle.
- In de budgettaire bijlage zijn de effecten van dit coalitieakkoord op de overheidsfinanciën terug te vinden. Het gaat om stevige intensiveringen om de maatschappelijke opgaven op te lossen. Met het oog op de lange termijn financiële houdbaarheid van de overheidsfinanciën zijn de stijgende zorgkosten een aandachtspunt. Er is daarom gekozen om gedurende de kabinetsperiode te intensiveren in onder meer pandemische paraatheid. Op de lange termijn wordt de groei van de zorgkosten geremd en draagt daarmee bij aan een gezonde begroting op de lange termijn.
- De al geldende begrotingsregels worden bestendigd. Dat betekent dat tegenvallers worden opgevangen binnen het desbetreffende plafond, meevallers (onderuitputting) onder de plafonds komen ten gunste van het saldo. De aanpassingen die de 16^e Studiegroep Begrotingsruimte heeft geadviseerd worden overgenomen. Het gaat daarbij onder andere om het creëren van een investeringsplafond, het zoveel mogelijk loslaten van koppelingen tussen inkomsten en uitgaven en het communiceren over de jaar-op-jaar ontwikkeling van uitgaven en inkomsten.
- Er wordt gekozen voor een meevallerformule. Als de raming van het feitelijk EMU-saldo langjarig beter is dan een saldo van -1% bbp, dan wordt 50% van die ruimte bestemd voor lastenverlichting en 50% voor schuldaflossing. Daarmee worden in eerste instantie de meevallers tussen het feitelijk saldo en het beoogde saldo op lange termijn volledig gebruikt ten behoeve van de staatsschuld. Besluitvorming vindt plaats bij het hoofdbesluitvormingsmoment in het voorjaar. Daarbij wordt ook besloten over de gevolgen van uitgavenmutaties in de zorg en de gevolgen daarbij voor de zorgpremies waarbij het automatisme dat dalende zorgpremies leiden tot compenserende lastenstijging wordt losgelaten. Dit vergt voortaan expliciete besluitvorming.
- Er is één hoofdbesluitvormingsmoment in het voorjaar, waarop met de komst van dit kabinet ook over de hoofdlijnen van de inkomsten besloten wordt. Het kabinet zal reële vaste

uitgavenplafonds hanteren. De totale overheidsinkomsten bewegen mee met de economische conjunctuur, de beleidsmatige lastenontwikkeling wordt beheerst via het inkomstenkader. Hierdoor functioneert de overheidsbegroting als een economische stabilisator.

- Hoger dan in dit coalitieakkoord verwachte inflatie zal leiden tot hogere nominale uitgaven dan verwacht, maar ook tot hogere nominale inkomsten dan verwacht. Daarmee vormt een hogere inflatie geen directe bedreiging voor de gezondheid van de overheidsfinanciën. Wanneer de hogere inflatie gepaard zou gaan met een hogere reële rente, zal dit leiden tot tegenvallers. De gemiddelde looptijd op de staatsschuld van ca. 8 jaar vormt hiertegen een bescherming in de tijd. Ten slotte, hogere inflatie kan wanneer de lonen niet (volledig) mee stijgen, leiden tot koopkrachtverlies. De coalitie zal dit elk jaar bij de koopkrachtbesluitvorming op het hoofdbesluitvormingsmoment betrekken.

Financieel overzicht

Dit kabinet kiest ervoor om grote maatschappelijke uitdagingen aan te pakken op het gebied van stikstof, klimaat, (achterstallig) onderhoud en woningbouw. Daarnaast investeert de coalitie in een kansrijke start (onderwijs en kinderopvang), bestaanszekerheid en middeninkomens. Ook trekt de coalitie extra geld uit voor een sterke en dienstbare overheid, waarbij de burger centraal staat. De coalitie besteedt extra middelen aan pandemische paraatheid. Tegelijk, met het oog op de lange termijn gezondheid van de overheidsfinanciën, neemt de coalitie maatregelen om de sterk groeiende zorguitgaven af te vlakken.

De coalitie investeert verder in veiligheid, zowel nationaal als internationaal. Met de extra intensivering in defensie brengen we de defensie-uitgaven op het EU-NAVO-gemiddelde. Deze coalitie gebruikt daarnaast de middelen uit het Europees herstelfonds ter financiering van de plannen uit onder meer dit coalitieakkoord. De coalitie verhoogt de lasten gericht op het bevorderen van een gezonde leefstijl, vergroening en het tegengaan van belastingontwijking en verlaagt die gericht, met name voor lage- en middeninkomens, werkenden en gezinnen.

in mln. + is saldooverslechterend		2022	2023	2024	2025	Struc
I. Democratische rechtsorde		1.803	5.014	6.071	6.138	2.011
a.	Overheid op orde	722	1.224	1.294	1.294	681
b.	Medeoverheden	1.050	3.749	4.731	4.814	1.300
c.	Caribisch Nederland	31	41	46	30	30
II. Duurzaam land		405	4.167	7.258	9.724	3.265
d.	Stikstoffonds (25 mld. t/m 2035 w.v. 20 mld. t/m 2030)		700	1.300	1.500	0
e1.	Klimaat- en transitiefonds (35 mld. t/m 2030)		800	1.980	3.310	0
e2.	Klimaatuitgaven overig		12	78	94	55
f.	Afschaffen verhuurderheffing		470	900	1.420	1.710
g.	Infrastructuur (w.o. water)	405	2.185	3.000	3.400	1.500
III. Veiligheid en sterke samenleving		220	640	960	1.100	1.000
h.	Veiligheid	220	640	960	1.100	1.000
IV. Bestaanszekerheid en kansgelijkheid		2.450	7.069	9.970	11.713	12.237
i.	Onderwijs, cultuur en wetenschap	2.250	2.770	4.300	4.200	3.700
j.	Invoering studiebeurs (afschaffen leenstelsel)	5	590	610	180	1.000
k.	Kinderopvang werkenden (afschaffen Kinderopvangtoeslag)	19	59	224	1.716	2.249
l.	Verhogen WML (en vereenvoudiging huurtoeslag)			900	1.400	1.400
m.	Lastenverlichting middeninkomens		3.000	3.000	3.000	3.000
n.	Arbeidsmarkt (w.o. armoede en schulden)	176	650	936	1.217	888
V. Welvarend land		50	250	300	300	0
o.	Regiodeals	50	250	300	300	0
VI. Gezondheid		785	1.495	1.226	42	-4.519
p1.	Zorg	545	1.195	866	-268	-4.819
p2.	Intensivering pandemische paraatheid	240	300	360	310	300
VII. Internationaal		821	2.233	4.444	4.756	3.556
q.	Defensie	500	1.900	4.100	4.200	3.000
r.	Ontwikkelingssamenwerking en internationaal	321	333	344	556	556
Overig		8	-3.595	-3.970	-4.241	-4.240
s.	Inzet Europees herstelfonds (RRF)		-1.500	-1.500	-1.500	0
t.	Lasten	8	-2.095	-2.470	-2.741	-4.240
Totaal		6.541	17.273	26.259	29.532	13.310
EMU-saldo ¹		-3,2%	-2,3%	-2,4%	-2,5%	
EMU-schuld		58,6%	59,0%	59,6%	60,4%	
Onderliggend saldo (doel coalitie) ²						-1,75%

¹ Voor de kabinetsperiode is gerekend met een inverteffect van 42%.

² Met een saldo van -1,75% stabiliseert de schuld op 60% van het bbp. Veronderstellingen daarbij zijn een rente van 0% en een nominale groei van het bbp van 3%.

Toelichting

Hieronder volgt de tabel die de inspanning van de coalitie voor het klimaat inzichtelijk maakt. Onderstaande tabel geeft een overzicht van de klimaatmaatregelen uit het Coalitieakkoord. Dit is een indicatieve eerste inschatting van het mogelijke CO₂-effect, een doorrekening van het PBL is nodig. De waardes in de tabel geven een bandbreedte weer van het mogelijke effect. Een verdere invulling van de maatregelen is nodig. Het klimaatpakket zal in samenhang moeten worden doorgerekend door PBL voor een goede inschatting van de totale CO₂-effecten. De uitgaven en lasten van de andere prioriteiten van het nieuwe kabinet, zoals daar zijn stikstof, infrastructuur, onderwijs, veiligheid en defensie zijn gedetailleerd terug te vinden in de budgettaire bijlage.

Ook de verdeling over sectoren is indicatief. Het is aan het kabinet om te komen tot een integraal pakket dat tot voldoende reductie leidt en oog heeft voor weglekeffecten, uitvoerbaarheid, kosteneffectiviteit en het verdienvermogen van Nederland.

Maatregel		Bandbreedte Mton (laag-hoog) (indicatief, 2030) ³		2022	2023	2024	2025	Struc	Cum (2030)
Elektriciteitssector		0,5	2,0		100	300	400	0	6.000
<i>Uitgaven</i>									
1.	Subsidieregeling CO ₂ -vrije gascentrales (F)	0,5	2,0		50	100	150	0	1.000
2.	Bouw kerncentrales (cumulatief 5 mld) (F)				50	200	250	0	5.000
Industrie		5	6		-26	-61	-138	-128	-864
<i>Uitgaven</i>									
3.	Toezicht en handhaving energiebesparingsplicht	0,1	0,5		0	0	0	14	56
4.	Stimuleringsprogramma ontwikkeling en opschaling recycling	0,1	0,1		7	8	9	7	70
5a.	Verplicht percentage recycelaat in bouwmaterialen	0,15	0,3		3	4	4	3	30
5b.	Circulaire ketenprojecten	0,01	0,01		2	2	2	2	16
6.	CCS	0	0		0	0	0	0	0
<i>Inkomsten</i>									
7.	Aanscherpen CO ₂ -heffing industrie	4,0	4,0		0	0	0	0	0
7a.	Oplopende CO ₂ minimumprijs (een bodemprijs; geen vlakke heffing)	0,0	0,0		0	0	0	0	0
8a.	Tariefstructuur energiebelasting EB (Fit for 55) (gas en elektra)	0,5	0,5		-250	-500	-500	-500	-3.750
8b.	Verlagen tarief ODE 2e en 3e schijf (elektra)	0,0	0,0		288	500	500	500	3.788
8c.	Gebruik envelop motie Hermans (75 mln)	0,0	0,0		-75	-75	-75	-75	-600
9.	Afschaffen vrijstellingen EB – mineralogische en metallurgische procedés	0,1	0,5				-78	-79	-473

³ De afzonderlijke CO₂-besparing van de individuele maatregelen kunnen niet zonder meer bij elkaar worden opgeteld, ook omdat de maatregelen op elkaar inwerken. Een doorrekening door PBL van het pakket in samenhang is nodig om een goede inschatting te kunnen krijgen van het totale CO₂-effect.

Gebouwde omgeving		7	7		247	635	1.254	637	11.120
<i>Uitgaven</i>									
10.	Stimulering hybride warmtepompen (150.000 p/j) (F)	0,9	0,9		0	0	150	0	900
11.	Nationaal isolatieprogramma (F)	0	0		0	180	360	0	3.350
12.	Sneller naar isolatienorm huur (koppeling afsc. VHH)	1,0	1,0		0	0	0	0	0
13.	Verduurzaming maatschappelijk vastgoed (F)	1,0	1,0		0	100	330	0	2.750
14.	Energieprestatie-eisen nieuwbouw industrie	0,1	0,1		0	50	50	0	500
<i>Inkomsten</i>									
15.	Schuif energiebelasting 1e schijf (van elektriciteit)	1,3	1,3		247	305	364	637	3.620
15a	L w.v. 1e schijf gas (+5,23 ct)				-227	-275	-320	-493	-3.043
15b	L w.v. 1e schijf elektriciteit (-5,23 ct)				474	580	684	1.130	6.663
16a	Bijmengverplichting groen gas (20%)	2,88	2,9		0	0	0	0	0
16b	Compensatie energierekening groen gas	0	0		225	225	225	225	1.800
16c	Gebruik envelop motie Hermans (225 mln)	0	0		-225	-225	-225	-225	-1.800
Landbouw en landgebruik		6	6		0	0	-145	-133	-836
<i>Uitgaven</i>									
17	Stikstofpakket (kosten lopen elders mee)	5,0	5,0		0	0	0	0	0
<i>Inkomsten</i>									
18a	L w.v. beperken inputvrijstelling WKK						-100	-100	-600
18b	L w.v. afschaffen verlaagd tarief glastuinbouw	1,0	1,0				-45	-33	-236
Mobiliteit		3	4		-400	-603	-722	-512	-5.097
<i>Uitgaven</i>									
19	Vergroening personenvervoer en reisgedrag	0,3	0,5			14	29	29	265
<i>Inkomsten</i>									
20	L w.v. MRB++ EV/Fossiel (km-stand)	2,5	2,5					0	0
21	Vrijstelling bpm bestelauto naar 0% in 2026	0,7	0,7			-217	-351	-141	-2162
22	Verhogen onbelaste reiskostenvergoeding (budgettaire reeks loopt mee met lastentabel)	-0,2	-0,2						
23	Verhogen vliegbelasting (400 mln taakstellend)	0	0		-400	-400	-400	-400	-3200
Infrastructuur, innovatie en maatwerk		0	0		750	1.450	2.150	80	22.580
<i>Uitgaven</i>									
24	22 mld voor 1) Subsidie vroege fase opschaling; 2) Investering infrastructuur (waterstof, warmte, laadinfra etc); 3) Bindende maatwerkafspraken industrie (groene industriepolitiek); incl stimuleren innovatie mkb (F)				700	1.400	2.070	0	22.000
<i>Inkomsten</i>									
25	Verhogen budget EIA	0,2	0,2		50	50	50	50	400
26	Verhogen budget MIA/VAMIL	0,3	0,3				30	30	180
Overig		3,0	6,0		300	500	800	0	5.600
27	Doorwerking Fit-for-55 (EU)	1,0	2,0						
28	Doorwerking klimaatakkoord + augustusbesluitvorming	2,0	4,0						
29	Uitvoeringskosten medeoverheden en planbureaus				300	500	800		5.600
30	Loslaten koppeling SDE en ODE	0,0	0,0		0	0	0	0	0
Totaal		25,4	31,0		971	2.221	3.599	-56	38.504